

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Історія України

Конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного
рівня молодший спеціаліст всіх спеціальностей
денної форми навчання

Любешів 2019

УДК 94 (477) (07)

I 90

До друку

Голова навчально-методичної ради Луцького НТУ _____ В.І. Талах

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій Луцького НТУ

Директор бібліотеки _____ С.С. Бакуменко

Затверджено навчально-методичною радою Луцького НТУ,
протокол № _____ від «_____» _____ 2019 р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського
технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № _____ від «_____» _____ 2019 р.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії викладачів гуманітарних і соціальних
дисциплін Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ, протокол № _____ від
«_____» _____ 2019 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Кравчик Л.М.

Укладач: _____ С.С.Мацерук, викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Кравчик Л.М., викладач вищої категорії, голова
циклової методичної комісії викладачів гуманітарних і соціальних дисциплін.

Історія України [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня
молодший спеціаліст всіх спеціальностей денної форми навчання/ уклад. С.С.Мацерук. –
Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2019.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Україна і світ» з
метою поглиблення знань з історії .

© Мацерук С.С., 2019

Вступ.

При укладанні цього конспекту лекцій, укладач прагнув не лише втілити власний досвід викладання дисципліни “історії України”, але й орієнтуючись на новітні науково-теоретичні та навчально-методичні історичні видання, максимально врахувати теоретичні здобутки сучасної історії задля формування у студентів систематизованих наукових уявлень про суспільство та гуманістичних засад світогляду.

Конспект лекцій складено з урахуванням вимог державного стандарту (програми) нормативної дисципліни “Україна і світ”, розробленої Міністерством освіти і науки України і рекомендованої для впровадження в практику викладання у закладах освіти та на підставі робочої навчальної програми цієї навчальної дисципліни.

Основна увага конспекту лекцій зосереджена на висвітленні 5-ти тем, призначення яких – формування знань про історичну дійсність. При укладанні конспекту лекцій було використано матеріали найостанніших напрацювань вітчизняних фахівців-істориків.

Основна мета наданого конспекту лекцій полягає в розвитку творчого мислення студентів, наданні допомоги у самостійному оволодінні навчальним матеріалом. Історія має виховний аспект і сприяє формуванню загальнолюдських, гуманістичних поглядів, та формує ще й громадянина, патріота, з яким держава та суспільство пов'язують перспективи свого подальшого розвитку.

Зміст

1. Вступ	1с
2. Зміст	2с.
3. Українська національно-демократична революція 1917 –1921рр.....	5- 14с.
4. Міжвоєнний період історії українського народу 1921 -1939 рр.....	15-23с.
5. Україна в Другій світовій війні 1939 – 1945рр.....	24-31с.
6. Суспільно – політичний розвиток України у повоєнний період.....	32-45с
7. Національно – державне відродження українського народу	45-54с
8. Список використаної літератури	55с.

1. Українська національно - демократична революція 1917-1921 рр.

План

1. Лютнева революція 1917 р. в Росії та утворення Центральної Ради. Універсали Центральної Ради та їх історичне значення
2. Україно-більшовицька війна. Брест-Литовський мирний договір та його значення для України
3. Конституція УНР 1918 р. і падіння Центральної Ради.
4. Гетьман П. Скоропадського: здобутки та прорахунки
5. Доба Директорії
6. Західноукраїнська Народна Республіка

1. Лютнева революція 1917 р. в Росії та утворення Центральної Ради Універсали Центральної Ради та їх історичне значення

Лютнева революція 1917 р. почалася у Петрограді 23 лютого. Уже ввечері 27 лютого було утворено Петроградську Раду робітничих і селянських депутатів. Того ж дня утворився перехідний орган влади-Тимчасовий комітет Державної Думи на чолі з М. Родзянком. 2 березня-день, коли Микола II зрікся престолу, і коли було утворено з депутатів Думи Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим.

В Україні 4 (7) березня 1917 р. було утворено представницький орган української демократії - Центральну Раду, організаторами якої виступили Товариство Українських Поступовців в особі Д. Дорошенка, С. Єфремова, Є. Чикаленка й соціал-демократів В. Винниченка та С. Петлюри. Через кілька тижнів до Центральної Ради вступила нова сила-Українська партія соціалістів-революціонерів на чолі з М. Ковалевським, П. Христюком та М. Шаповалом.

Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського, а його заступником-В. Науменка, товаришами голови-Д. Антоновича та Д. Дорошенка.

У ряді міст народні маси обрали ради робітничих, а солдатських депутатів, яких на кінець 1917 р. було біля 300.

Шостого квітня 1917 р. у Києві відкрився Український національний конгрес, на який зібралися 900 депутатів з усієї України. Конгрес обрав 150 представників до Центральної Ради. В травні відбувся військовий з'їзд, який уповноважив своїх представників вступити до Центральної Ради. Майже через місяць аналогічно вчинили близько 100 делегатів Українського з'їзду селян, потім до Центральної Ради приєднався з'їзд робітників. Тимчасовий уряд, російські партії консерваторів та радикалів у своїй більшості, так само як і більшовики Центральну Раду не підтримали. Лояльність виявили хіба що російські та єврейські соціал-демократи, які домагалися надання їм культурної автономії.

На літо 1917 р. до Ради входило 822 члени. З них понад 180 представляли неукраїнські партії, в тому числі 10 більшовиків.

Згаданий вище 1-й Всеукраїнський військовий з'їзд прийняв постанову про організацію армії. Виконуючи її, Рада ініціювала утворення підрозділів Вільного Козацтва, в яких на жовтень нараховувалося 60 тисяч бійців. Почесним отаманом козацтва було обрано командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського ,5-11 червня 1917 р.

відбувся II-й військовий з'їзд на якому було затверджено статут Генеральського військового комітету на чолі з С. Петлюрою.

Проте значна частина діячів Центральної Ради не розуміла значення організації української армії. З цієї причини процес створення армії розгортався стихійно й повільно. Українізовані в 1917 р. 16 дивізій не були своєчасно зняті з фронту. Більшовики розгромили їх при спробах пробитися в Україну. Інша частина цих військ в атмосфері загального розладу самодемобілізувалася. Згодом, коли більшовицькі війська посунули на Україну, боронитися було майже нічим.

Не змогла Рада забезпечити збереження правопорядку, організувати роботу залізниць, розв'язати питання перерозподілу земель, утворити адміністративний апарат. Все це позначилося на єдності рядів Центральної Ради, між соціал-демократами та соціалістами-революціонерами виникли ідейні конфлікти.

На II-му Всеукраїнському військовому з'їзді 10 червня 1917 р. Центральна Рада оголосила свій 1-й Універсал, який декларував автономію України такими словами: « Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською...»

15 червня було створено уряд України - Генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком. Секретарями стали: військових справ - С. Петлюра, земельних справ - Б. Мартос, фінансів - Х. Барановський, міжнаціональних справ - С. Єфремов, судових справ - В. Садовський, продовольчих справ - М. Стасюк, народної освіти - І. Стещенко. Генеральним писарем був призначений П. Христюк.

Тимчасовий уряд, незважаючи на негативне ставлення до Центральної Ради, все ж був змушений шукати компромісу з нею після поразок на фронтах. Представники обох урядів (Тимчасовий уряд представляли Керенський, Терещенко, Церетелі) 11-13 липня підписали угоду, за якою Генеральний секретаріат визначався крайовою владою Тимчасового уряду. Питання автономії України і земельних відносин мали вирішити Всеукраїнські Установчі збори. Про це йшла мова в II-му універсалі Центральної ради 3 липня 1917 р.

Однак всі ці зусилля зводилися нанівець згаданим вище новим урядом, чим і скористалися згодом більшовики, які 25 жовтня 1917 р. прийшли до влади в Петрограді. Діставши звістку про події в Петрограді, Центральна Рада засудила більшовицький переворот. 25 жовтня вона утворила Комітет з охорони революції в Україні. Проте внаслідок конфлікту між більшовиками і штабом Київського військового округу, який підтримував Тимчасовий уряд, наприкінці жовтня 1917 р. Центральна Рада зайняла нейтралітет. Це принесло перемогу більшовиками. Після триденних боїв командуючий округом генерал Квєцинський, юнкери і донські козаки покинули Київ.

7 листопада своїм III універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку (УНР). Скасовувалася право приватної власності на землю. Встановлювався 8-годинний робочий день. Було введено контроль над виробництвом, запроваджено національно-персональну автономію для неукраїнців. Але, широко окресливши Україну як незалежну державу, III-й універсал залишав федеративний зв'язок з Росією. Рада зверталася до всіх народів Росії з пропозицією створити соціалістичні республіки, які були б об'єднані у федерацію. 23 листопада, виходячи з результатів виборів до Всеросійських Установчих зборів в Україні (листопад 1917), на яких більшовики дістали всього 10% голосів проти 75%, одержаних українськими партіями, Генеральний секретаріат звернувся до Раднаркому РРФСР і урядів Дону, Кубані, Кавказу, Криму, Башкирії, Сибіру й Молдови з пропозицією створити замість більшовиків центральний федеративний уряд, що будував би свою пролетарську країну на території колишньої Російської імперії. Відтоді національний рух в Україні став перешкодою для більшовиків, які готувалися до війни з УНР.

2. Україно-більшовицька війна. Брест-Литовський мирний договір та його значення для України

Для встановлення своєї влади в Україні більшовики розгорнули роботу щодо створення своїх рад в УНР і зобов'язали місцеві військові частини, які перебували під їхнім впливом, підтримати їх. Загальний перебіг подій прискорила і невдача більшовиків на 1-му всеукраїнському з'їзді Рад 4-5 грудня 1917 р. в Києві. На нього прийшло всього 124 делегати від 49-ти із трьохсот Рад. Українські ж делегати закликали на з'їзд своїх прихильників із села, які складали переважну більшість серед 1300 присутніх делегатів. Більшовики, покинувши з'їзд, переїхали до Харкова. Там вони видали Центральну Раду за “ворога народу”, проголосили створення Української Радянської Республіки і сформували свій уряд (11-12 грудня 1917 р.). Одночасно почався наступ більшовицьких військ на Україну.

3 грудня 1917 р. Раднарком Росії проголосив “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради”, написаний В. Леніним. Цим документом формально визнавалась УНР, але не визнавалась Центральна Рада. Було поставлено вимогу припинити формування української армії, не пропускати на Дон козацькі частини для допомоги Каледіну, покласти край розбросію червоногвардійців.

30 грудня Раднарком ухвалив резолюцію, в якій звинувачував Центральну Раду у зриві мирних переговорів і вимагав від неї визнання радянської влади. Таким чином була спровокована війна між Росією і Україною.

Керувала воєнними діями проти України комісія у складі тих же, хто й спровокував війну двох держав, а саме - В. Леніна, Й. Сталіна і Л. Троцького. З північного сходу на Київ просувався 12-тисячний загін більшовицьких сил на чолі з В. Антоновим-Овсієнком і М. Муравйовим. А в цей час у Бресті повним ходом йшли переговори між Німеччиною і Радянською Росією, які розпочалися ще в листопаді 1917 р. 2 грудня було підписано угоду про перемир'я. Переговори про укладення мирного договору почалися в Брест-Литовську 9 грудня. Делегація більшовиків намагалася видати себе за представника всіх народів Російської імперії. Щоб не дати більшовикам представляти Україну на переговорах, Центральна Рада послала до Бреста свою делегацію. Її очолював український есер В. Голубович; членами делегації були есери М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк та інші. 29 грудня 1917 р. В. Голубович заявив, що делегація УНР займає на переговорах самостійне становище, з чим змушений був погодитися Л. Троцький - голова російської делегації. Але в ті дні уряд Росії зволікав з підписанням договору продовжуючи війну з Україною. Це був єдиний вихід для більшовиків, оскільки визнання самостійності УНР означало для них втрату України. Залишалася військова сила, яка й повинна була до закінчення переговорів скинути Центральну Раду. Коли після перерви переговори продовжились, Л. Троцький заявив, що більша частина України контролюється більшовицьким урядом України, а тому не можна укласти мирний договір з Центральною Радою. У відповідь представник делегації УНР О. Севрюк ознайомив присутніх з текстом IV Універсалу, який проголошував незалежну Україну. Універсал мав не тільки політичне значення. Для підписання миру з Німеччиною Україні слід було, за Універсалом, стати незалежною державою.

IV-й Універсал 22 січня 1918 р. закликав увесь народ звільнити Україну від «більшовиків та інших напасників». Уряд республіки мав піднести народний добробут, відбудувати зруйноване господарство, встановити контроль над виробництвом. 27 січня (9 лютого за новим стилем) 1918 р. договір між УНР і чотирма державами німецького блоку було підписано.

А в ці години війська Муравйова оволоділи Києвом. Значних регулярних сил, щоб їм

протистояти, фактично не було. До того ж в самому Києві ускладнило ситуацію повстання на заводі «Арсенал», організоване більшовиками.

Трагічною і героїчною сторінкою цієї епопеї, що передувала взяттю Києва був бій під Крутами.

Всі ці трагічні події відбувалися, як згадано вище, під час завершення переговорів у Бресті. За умовами договору, Україна визнавалась незалежною державою. Кордон між нею та Австро-Угорщиною встановлювався на довоєнних кордонах Росії з Австро-Угорщиною. Було досягнуто домовленості про обмін полоненими, встановлення дипломатичних відносин, повернення цивільних інтернованих та інше. Договір регулював взаємне постачання хліборобських і промислових «лишків», що означало постачання Україною 1000000 тонн збіжжя, круп, м'яса (до липня 1918 р.).

Додатковими умовами Брестського договору була збройна допомога УНР для боротьби з більшовиками та позика їй у мільярд карбованців.

Отже, Брестський договір для Центральної Ради був останньою надією відстояти свої надбання.

3. Конституція УНР 1918 р. і падіння Центральної Ради

18 лютого 1918 р. німецькі війська перейшли у наступ. Загальна їх чисельність становила 450 тис. чоловік. Уже 1 березня радянські військові сили залишили Київ, а через тиждень до міста прибув уряд Центральної Ради. У березні-квітні були зайняті німцями південні міста, а також Катеринослав і Харків, а пізніше Донбас і Крим. Повертання Центральної Ради у супроводі німецьких військ викликало у населення переважно вороже або байдуже ставлення до неї з урахуванням прорахунків і помилок, що мали місце в її діяльності.

Окупанти ж переконалися, що для забезпечення визначених поставок продовольства Центральна Рада не мала реальних можливостей. До того ж утворена з козаків 1-го Українського Корпуса та Вільного Козацтва, Українська Народна Громада, зважаючи на неможливість співпраці з Центральною Радою вирішила підтримати іншу владу у формі диктатури без народного представництва. За найкращу форму влади визнали гетьманат. В результаті 29 квітня 1918 р. на хліборобському конгресі (майже 8 тис. делегатів) гетьманом нового державного утворення - Гетьманат «Українська держава» - був проголошений генерал П. Скоропадський. Центральна Рада була розпущена. Таким чином, Українська Центральна Рада проіснувала 13 місяців - з березня 1917 р. по квітень 1918 р. Головним підсумком її діяльності слід вважати відтворення української державності.

29 квітня, в день державного перевороту, Центральна Рада схвалила Конституцію або «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». Основний Закон Української держави готувався на зразок демократичних конституцій Європи та США. Це був прогресивний на той час документ, принципові положення якого зводилися до наступного:

1. Україна є суверенною, самостійною і ні від кого незалежною державою.
2. Вся влада УНР належить народові України.
3. За формою правління УНР є парламентарною республікою, верховним органом влади якої є Всенародні збори.
4. За формою державного устрою УНР - унітарна держава з широким місцевим самоврядуванням - територіальна організація влади в якій базується на дотриманні принципу децентралізації.

5. Взаємовідносини людини з Україною державою будуються відповідно до принципів ліберальної (європейської) концепції прав людини.

6. Організація державної влади базується на засадах принципу розподілу влади:

- органом законодавчої влади проголошуються Всенародні збори, які формують інші гілки влади;

- вища виконавча влада належить Раді Народних міністрів;

- вищим органом судової влади є Генеральний Суд УНР.

Окремо слід зазначити, що Конституція забезпечувала національним меншинам право національно-персональної автономії.

Проте, через зазначений вище перебіг подій, положення Основного Закону УНР 1918 р. не були реалізовані. Він так і не набрав правової чинності і залишився як важливий історико-правовий документ доби Української держави 1917 - 1918 рр.

4. Гетьманат П. Скоропадського: здобутки та прорахунки

Утворена 29 квітня 1918 р. держава базувалася на поєднанні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Уряд гетьмана складався з великих землевласників, військових, помірно-консервативних громадських діячів. Очолив уряд поміщик, октябрист Ф. Лизогуб. Ядро уряду складали кадети, представників соціалістичних партій у ньому не було.

Фактично гетьман і його уряд перебували в повній залежності від німецько-австрійського окупаційного режиму.

Політика гетьманського уряду мала протирічливий та неоднозначний характер. Замість УНР, як вже зазначалося, була проголошена Українська держава, республіканська форма правління замінена на авторитарну (гетьманат). Гетьман зосередив у своїх руках всю повноту влади - законодавчу, виконавчу, судову.

Характерними рисами внутрішньої політики було скасування таких нововведень Центральної Ради, як націоналізація великих маєтків та культурної автономії, введення окремої категорії громадян - козаків, які фактично були заможними селянами і мали стати соціальною опорою режиму гетьмана.

Відновлювалося поміщицьке землеволодіння, приватна власність на фабрики, заводи, шахти. Поміщики розгорнули рух за відшкодування завданих їм під час революції збитків. Хоча при цьому, уряд Скоропадського вважав земельне питання одним з головних. У жовтні 1918 р. він заснував Вищу Земельну Комісію на чолі з гетьманом. На початку листопада було затверджено проект реформи земель, за яким всі великі земельні маєтки держава мала примусово викупити у поміщиків і розподілити між селянами (не більш як по 25 десятин в одні руки). Але все це так і залишилося нездійсненим. Була налагоджена діяльність дієздатного адміністративного апарату, який однак вдавався до репресивних методів. Переслідувалися політичні сили лівого спрямування, заборонялися вуличні процесії, мітинги, припинилося видання ряду газет.

Створювалася регулярна українська армія. Уряд видав закон про загальну військову повинність. Але план створення армії реалізований не був.

Більш успішною була діяльність уряду в культурній сфері. Було засновано 150 нових українських гімназій, два нових університети, національний архів, бібліотеку, яка мала

понад 1 млн. томів. Та особливо важливо, що в листопаді 1918 р. була створена Українська Академія наук у складі 12 академіків (Д. Багалій, В. Вернадський, А. Кримський, О. Левицький та інші.).

Відкрилися Національна галерея мистецтв, історичний музей, Український національний театр під керівництвом Панаса Саксаганського, “Молодий театр” Л. Курбаса тощо. Здійснювалася активна зовнішня політика. Українську державу П. Скоропадського визнали 30 країн світу, у 23 країнах вона мала своїх представників. Було укладено договір про добросусідські відносини з Росією.

Знаходячись під контролем Німеччини, уряд гетьмана не мав можливості налагодити стосунки з країнами Антанти і нейтральними країнами. Гетьманський переворот, хоч і відбувся досить спокійно, масового схвалення не дістав. Фактична влада в Україні була в руках німців, що і відвернуло від уряду Скоропадського більшість партій, які підтримували Центральну Раду. Все це наклало свій відбиток на розвиток і хід політичних подій. Характерною їх ознакою було подальше погіршення становища народу. Окупанти підтримували власників фабрик і заводів, поміщиків, що повернулися. Селяни не бажали повертати конфісковані у поміщиків майно і землю. Почалися підпали маєтків, потрапили посівів, вбивства поміщиків, що, в свою чергу, викликало репресивні заходи окупаційної влади. У відповідь озлоблені селяни утворили партизанські загони, які стали складовою частиною руху опору окупантам. Цей рух намагалися використовувати в своїх інтересах есери і більшовики. Найбільших масштабів селянська війна, яка поступово переростала в громадянську, набула на Київщині, де повстали очолив український есер М. Шинкар, на Чернігівщині, де діяв більшовик М. Кропив'янський, на Катеринославщині в районі Гуляй-Поля. Тут Н.Махно, який співчував анархістським ідеям, розгорнув цілий повстанський рух опору як німцям, так і білогвардійцям, а згодом – і радянській владі.

Всі згадані вище політичні помилки, тяжке становище трудящих, незавершеність реформ, залежність від окупаційної влади, поразка Німеччини та її союзників у війні (11 листопада 1918 р.) стали зрештою причинами падіння гетьманської влади у листопаді 1918 р.

В ніч на 14 листопада 1918 р. у Києві відбулося таємне засідання представників українських політичних партій, які об'єдналися в Український Національний Союз (УНС). Присутні відхилили ідею відновлення Центральної Ради і створили верховний орган УНР - Директорію. Головою її став В. Винниченко, членами - С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко.

Втративши іноземну військову підтримку, гетьман переорієнтувався на Антанту і білогвардійців, сподіваючись на їх допомогу. 14 листопада у грамоті „до всіх українських громадян” П.Скоропадський заявив про федерацію України з небільшовицькою Росією і про „відновлення Великої Росії”. Суверенність Української держави скасовувалася.

У відповідь на гетьманську грамоту Директорія оголосила початок повстання проти гетьманського режиму. Повстанський рух охопив майже всю Україну. В свою чергу, 28 листопада з ініціативи КП(б)У було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим, а згодом - Х. Раковським. На допомогу українським більшовикам знову прийшла Росія, відкривши Український фронт. Протягом листопада-грудня 1918 р. більшовикам вдалося відновити радянську владу на частині української території.

Уряд гетьману опинився у безнадійній ситуації. 14 грудня війська Директорії зайняли Київ. Цього ж дня П. Скоропадський зрікся влади і покинув місто.

5. Доба Директорії

Прихід у грудні 1918 р. до влади Директорії започаткував нову добу у розвитку національно-демократичної революції - добу Директорії УНР.

Директорія була урядом соціалістичного спрямування. Прийшовши до влади, вона

розгорнула активну державотворчу діяльність. Була, зокрема, відновлена назва держави УНР, визначені органи влади (вища влада належить Директорії, законодавча - Трудовому конгресу, виконавча - Раді народних міністрів, а на місцях - трудовим радам селян, робітників, трудової інтелігенції), ухвалено новий земельний закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу. 22 січня 1919 р. проголошено Злуку УНР із ЗУНР. Землевласники і підприємці позбавлялися політичних, зокрема, виборчих прав.

З 21 по 29 січня 1919 р. працював Трудовий конгрес, який схвалив Акт Злуки, висловився за демократичний лад в Україні, визнав за Директорією право призначати членів Ради народних міністрів, видавати закони, які мали затверджуватися на сесії Трудового конгресу, доручив Директорії оборону України. В той же час, серед Директорії не було згоди щодо напрямків політичної діяльності. Її роздирали внутрішні протиріччя щодо напрямків політики. Це ускладнювалося суперництвом між В. Винниченком та С. Петлюрою і їхніми прибічниками. В. Винниченко наполягав на першочерговому вирішенні економічних проблем, С. Петлюра - на утворенні військових сил, адміністративного апарату. У зовнішній політиці В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал схилялися до союзу з більшовиками, інші на чолі з С. Петлюрою - до союзу з Антантою. Вплив останнього невпинно зростав, проте не скрізь. Умовним він був у військових структурах, що являли собою напівпартизанські загони. Вони добре воювали неподалік від місць проживання, а за несприятливої обстановки розпадалися. Саме тому Директорія мала на початку свого правління 100-тисячну армію, а наприкінці січня, перед задачею Києва більшовикам, - всього 21 тис. чоловік.

Непослідовною і нерішучою була внутрішня політика Директорії, яка полягала в наступному:

- видала закон про ліквідацію приватної власності на землю, але не поспішала з його реалізацією;
- проти селян, які самостійно розв'язували земельні питання, здійснювалися каральні акції;
- обіцяла позбавити буржуазію виборчих прав, але залишила їй усі права;
- ліквідувавши гетьманський державний апарат, не змогла створити нового і т.д.

Директорія втрачала підтримку українського населення в той час, коли авторитет більшовиків зростав.

Ускладнилися стосунки і між партіями стосовно того, якою буде влада, - чи парламентською демократією, до чого прагнули помірковані соціалісти, чи різновидністю системи Рад, що було до вподоби лівим радикалам на чолі з В. Винниченком. Отже, відкритим залишалося питання: чому віддати пріоритет - соціалістичній революції чи національному визволенню?

Невдалою була зовнішня політика. Поразкою завершилися переговори Директорії про мир з Росією; не вдалося домовитися про підтримку з боку країн Антанти, які в грудні 1918 р. висадили свої війська на півдні України і надали підтримку білогвардійській армії Денікіна (білогвардійці і Антанта вороже ставилися до ідеї незалежності України і боролися за відновлення „єдиної і неділимої Росії“).

У військовому конфлікті, що виник між більшовиками і Директорією радянсько-більшовицькі війська мали чисельну перевагу, були краще організовані, ніж напівпартизанська армія С. Петлюри. На бік більшовиків перейшли загони Махна, „зелених“, Григор'єва.

Отже, 2 лютого 1919 р., через 1,5 місяці після приходу до влади, Директорія під тиском більшовицьких військ покинула Київ. За цих обставин, не отримавши допомоги від Франції, до якої Директорія звернулася за допомогою, В. Винниченко в середині лютого

подав у відставку і виїхав за кордон. С. Петлюра продовжував боротьбу з більшовиками. Проте, вона виявилася малоефективною, оскільки Антанта підтримувала білогвардійську армію Денікіна, а не Директорію. 6 березня війська Петлюри залишили Вінницю, потім резиденцію Директорії стала Жмеринка, а згодом - Проскурів.

У червні 1919 р. підконтрольна Директорії територія становила смугу завширшки 10-20 км - між поляками і більшовиками.

Тим часом наступ на Україну розгорнула білогвардійська армія Денікіна. Скориставшись цією обставиною, активізувала свої дії і армія УНР. На Правобережжі одночасно пішла в наступ 35-тисячна армія Петлюри та 50-тисячна Українська Галицька армія. Радянська влада в Україні знову впала. 30 серпня 1919 р. Київ зайняли війська Петлюри. Але вже наступного дня, під тиском білогвардійців, Директорія змушена була капітулювати і вивести війська з Києва.

Восени 1919 р. Директорія перейшла до партизанських форм боротьби.

Взимку 1919-1920 рр. її 5-тисячна армія здійснила похід деікінськими, а з поверненням більшовиків - радянськими тилами.

Так званий „зимовий похід” армії УНР стимулював український рух, її армію утримувало населення, сприймаючи її як свою армію, як захисника своїх інтересів. Намагаючись врятувати українську справу, Директорія пішла на вимушений крок - переговори з Польщею, яка перебувала на порозі великої війни з Радянською Росією. 22 квітня 1920 р. було укладено Варшавську угоду, за якою Польща визнала УНР і обіцяла їй збройну допомогу. Позиція Петлюри викликала несприйняття в українських політичних колах, оскільки він заради продовження боротьби з більшовиками віддав під владу Польщі територію УНР, зокрема західні землі.

Війна, що розпочалася, йшла з перемінним успіхом:

- успішний наступ польсько-українських військ (6 травня 1920 р. взяли Київ);
- контрнаступ радянських військ (дійшли до Львова і Варшави, в липні 1920 р. в Східній Галичині був утворений Тимчасовий радянський уряд на чолі з В.Затонським);
- відступ радянської армії із Галичини.

Росія і Польща не були готові до затяжної війни і в жовтні 1920 р. уклали перемир'я. Це означало розрив Польщі з УНР. Українські війська (17 тис.) продовжували війну самостійно, але після запеклих боїв з частинами Червоної армії змушені були відступити на окуповану поляками територію, де були роззброєні та інтерновані в польських таборах. Уряд УНР переїхав до Австрії. Такими були останні події українських національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Боротьба за незалежність України, у тому числі пов'язана з участю в ній Директорії УНР, завершилися поразкою.

6. Західно-Українська Народна Республіка

У жовтні 1918 р. почався розпад Австро-Угорщини, яка терпіла поразку в I світовій війні і була охоплена революційно-визвольним рухом.

18 жовтня 1918 р. українські політичні діячі та церковні ієрархи Східної Галичини і Буковини утворили у Львові Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Своєю метою УН Рада оголосила об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле - Українську державу.

З національною Радою співпрацював Військовий комітет, створений у вересні 1918 р. офіцерами-українцями австрійської армії та представниками українських січових

стрільців.

Вирішальними кроками на шляху західних українців до відтворення державності стали події листопада 1918р.:

- 1 листопада - з ініціативи Військового комітету у Львові відбувся виступ солдатів-українців, активно підтриманий населенням міста;

- 2 листопада - австрійський намісник передав владу УН Раді. У своєму зверненні до населення вона проголосила про створення національної держави на українських землях Австро-Угорщини, заявила про свої наміри провести земельну реформу, створити національну армію, запровадити робітниче законодавство, соціальне забезпечення.

- 9 листопада - сформовано західноукраїнський уряд, який очолив Кость Левицький, а згодом - Сидір Голубович.

- 13 листопада - УН Рада прийняла Тимчасовий основний закон, яким затвердила державну самостійність Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові (включаючи Східну Галичину, Закарпаття, Буковину). У Законі зазначалося, що влада в державі належить народу. Визначалися герб і прапор (золотий лев на синьому тлі) нової держави.

Авторитет нової влади серед населення був беззаперечний. Уряд дотримувався поміркованого ліберально-демократичного спрямування, прагнучи демократичних реформ зі збереженням класового миру в суспільстві. Було запроваджено 8-годинний робочий день, оголошено про початок аграрної реформи. Створювалася система народної освіти. Утверджувалася державність української мови. При цьому, національні меншини дістали широкі права, їх представникам у майбутньому парламенті було обіцяно 30% депутатських місць.

Формувалася місцева адміністрація, правоохоронні органи. Президентом республіки було обрано Є.Петрушевича.

Із самого початку ЗУНР опинилася у надзвичайно складних політичних та міжнародних умовах. Поляки прагнули включити західноукраїнські землі до відновленої польської держави. Ситуація ускладнювалася тим, що Польщу підтримували і країни Антанти. США, Англія і Франція у післявоєнному переустрої Європи зробили ставку саме на Польщу, прагнули створити з неї „санітарний кордон для боротьби проти більшовизму”.

Головним завданням ЗУНР став захист власної території від іноземної агресії. З цією метою уряд ЗУНР приступив до організації регулярної Галицької армії -УГА. До весни 1919 р. вона нараховувала понад 100 тис. чоловік. Проте Польща збільшувала свої сили значно швидше. У ніч з 19 на 20 листопада під польським тиском війська ЗУНР залишили Львів. Державний секретаріат (уряд) переїхав спочатку до Тернополя, а потім - до Станіслава.

Сподівання українців на безсторонність і справедливість країн Антанти, її підтримку в справедливому задоволенні прагнень українства Галичини, бажання припинити кровопролитний конфлікт з поляками були важливим чинником відходу українських військ із Львова і ряду інших міст. Але ці надії виявилися марними. Польща не збиралася відмовлятися від своїх претензій на Галичину, польські війська вели себе брутально. Якщо українську владу у Львові було встановлено без жодного пострілу, то прихід польських військ супроводжувався кровопролиттям, бандитизмом, погромами.

Керівництво ЗУНР та УНР прагнули здійснити віковичню мрію українців про об'єднання своїх земель. Після переговорів з Директорією 22 січня 1919 р. в Києві проголошено Акт Злуки ЗУНР і УНР (зараз 22 січня відзначається як День соборності України). Це рішення було ухвалено 23 січня 1919 р. Трудовим конгресом України. Назву ЗУНР було замінено

на „Західну область Української Народної Республіки" (ЗОУНР), якій забезпечувалася територіальна автономія. Передбачалося скликання Установчих зборів єдиної держави. Але Акт Злуки реалізовано не було - як через складне воєнне та міжнародне становище обох республік, так і через значні суперечності між урядами ЗУНР та УНР щодо внутрішньої та зовнішньої політики. І коли Директорія взяла курс на союз із Польщею, з якою ЗУНР була у стані війни, Є. Петрушевич 4 грудня денонсував Акт Злуки.

У липні 1919 р. польські війська окупували Східну Галичину. Уряд ЗУНР переїхав до Кам'янець-Подільського, а в листопаді емігрував до Відня. УГА перебралася на територію, яку контролювала Директорія і об'єдналася з армією УНР.

Наполеглива діяльність уряду ЗУНР в еміграції по вирішенню західноукраїнського питання не знайшла міжнародної підтримки. 15 березня 1923 р. Конференція послів Антанти прийняла остаточне рішення про приналежність Східної Галичини Польщі, припинивши, таким чином, юридичне існування ЗУНР.

2. Міжвоєнний період історії українського народу (1921–1939 рр.)

План

1. Голод 1921 - 1923 рр. як результат політики „воєнного комунізму” та громадянської війни.
2. Утворення СРСР: місце та роль України в цьому державному утворенні.
3. Політика „коренізації”, її особливості й наслідки на українських землях.
4. Утвердження антинародного колгоспного ладу в Україні та голодомор 1932-1933 рр.
5. Україна в умовах великого терору.

1. Голод 1921 - 1923 рр. як результат політики „воєнного комунізму” та Громадянської війни

З закінченням Громадянської війни - на кін. 1920 - поч. 1921 рр. більшовицька Росія і Україна опинилися в ситуації глибокої економічної, соціальної та політичної кризи, викликаній з одного боку воєнними діями, що велися майже безперервно сім років, з іншого політикою „воєнного комунізму”, яка паралізувала основи економіки і викликала опір переважної більшості населення, особливо селянства.

Між тим, сільське господарство - основна на той час галузь економіки країни перебувала в катастрофічному стані: порівняно з 1913 р. посівні площі в Україні скоротилися на чверть, збір зерна - на третину. У відповідь на політику, що не відповідала інтересам середніх та заможних господарів, значна частина селянства зовсім припинила виробництво. Виник дефіцит продуктів харчування.

Водночас із загостренням цього дефіциту великі райони Південної України (перш за все - Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську та Одеську губернії), Поволжжя та Північного Кавказу охопила посуха, наслідком чого став голод 1921 - 1923 рр. Лихо зростало: у грудні 1921 р. голодувало 12% населення України, у січні 1922 р. - 20%, а в травні - вже 48%, тобто не менше 10 млн. чол. Особливо болісно цей голод відбився на дітях. В Україні в червні 1922 р. голодувало до 2 млн. дітей. Газети повідомляли про відчай людей, які харчувалися сурогатами й були доведені внаслідок голодного психозу до людодійства.

Становище ускладнювалося тим, що перевага в продовольчому постачанні надавалася промисловим районам, а не голодуючим у сільській місцевості. Згуртовані й голодні робітничі колективи були набагато небезпечнішими для влади, аніж розпорошені селяни.

Крім того, поволзьким селянам і біженцям з Поволжжя в Україні надавалася хоч якась допомога, нерідко за рахунок України. Але про голодуючих українських селян держава забула. Газетам було заборонено висвітлювати становище в південних губерніях України (цю блокаду було знято лише в 1922 р.)

Замовчування продовольчої кризи на Півдні України дозволило використовувати хлібні ресурси виключно для голодуючих РРФСР. Для них вилучались навіть мізерні зернові запаси неврожайних українських губерній. У Росію спрямовувалися майже всі надходження з компанії допомоги голодуючим від таких іноземних благодійних організацій, як Американська адміністрація допомоги, фонд Нансена та ін. Тільки в грудні 1921 р., коли продовольчі ресурси України були значною мірою виснажені, а на Півдні

зросла смертність від голоду, центральний уряд послабив податковий тягар. Завдання щодо вивозу українського хліба до РРФСР було зменшено з 57 до 27 млн. пудів. Водночас уряд УСРР дістав дозвіл оголосити частину потерпілих від посухи губерній республіки голодуючими, але без надання населенню пільг, якими користувалися голодуючі Росії, тобто повного звільнення від податку і продовольчого забезпечення за рахунок загальнофедерального продовольчого фонду. Республіканські органи влади могли допомагати українським голодуючим, але виключно за рахунок внутрішніх коштів і за умови першочергового забезпечення голодуючих РРФСР. На початку січня 1922 р. голові Раднаркому УСРР дозволили звернутися по допомогу до міжнародних організацій. Свою допомогу голодуючим запропонувала православна церква. Але більшовицьке керівництво, побоюючись зростання церковного авторитету відкинуло її.

Підрахунки фахівців переконливо підтверджують, що в 1921-1922 рр. хлібний дефіцит степових губерній України становив майже 25 млн. пудів. У той же час до РРФСР було вивезено 27 млн. пудів зерна. Наступного року ситуація повторилася. Крім того, з осені 1922 р., незважаючи на голод, партійно-державне керівництво Росії зробило перші спроби експорту хліба (з України в той час було забрано не менше 15 млн. пудів зерна). А щоб це не виглядало аморально, було оголошено, що завдяки врожаю 1922 р. голод припинився. Як наслідок, голод у південних губерніях України протримався аж до сер. 1923 р.

Ще однією причиною трагедії 1921-1923 рр. частина істориків вважає дії центральної влади, яка фактично вперше опробувала голод як ефективний засіб придушення антибільшовицького повстанського руху, що охопив українське село. За офіційними даними, наприкінці 1920 - на початку 1921 рр. тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 т. чоловік. Знешкодити їх каральними акціями не вдалося. Тому в 1921р. в Україні було вперше запроваджено терор голодом. Конфіскуючи продовольчі рештки навіть у селян південних губерній, більшовики допомагали природному лихові розправитись із селянським повстанським рухом, вважаючи, що голод впорається з повстанцями краще, ніж каральні експедиції.

Отже, причинами голоду 1921-1923 рр., який за приблизними оцінками, коштував Україні до 1,5-2 млн. жертв, були: 1) післявоєнна розруха; 2) неврожай, викликаний посухою 1921 р.; 3) політика „воєнного комунізму”, насаджувана більшовиками; 4) примусове вивезення українського хліба у голодуюче Поволжжя, промислові центри Росії, насамперед у Москву і Петроград, та експорт його за кордон; 5) використання московським урядом голоду як ефективного засобу придушення антибільшовицького повстанського руху в Україні.

В цілому, події, пов'язані з голодом 1921-1923 рр., стали одним з тих явищ, які спричинили крах воєнно-комуністичних ілюзій і спонукали владу до пошуку реальних шляхів і чинників економічного розвитку.

2. Утворення СРСР: місце та роль України в цьому державному утворенні

Під час громадянської війни на території колишньої Російської імперії утворилося шість радянських республік - Російська Федерація, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Грузія та дві народні республіки - Бухарська і Хорезмська. Республіки формально вважалися незалежними, але фактично управлялися єдиним центром - ЦК РКП(б). Залежність республік від московського центру прикривалася системою двосторонніх та багатосторонніх угод, яка отримала назву „договірної федерації”. Так, наприкінці 1920 р. УСРР і РРФСР уклали „Союзний робітничо-селянський договір”. В ньому визначалася суверенність першої. Одночасно проголошувалося, що „із самого факту колишньої належності території УСРР до колишньої Російської імперії не виникає ніяких зобов'язань до кого б то не було”. Разом з тим, за цим договором створювалося 7 об'єднаних відомств: військових і морських справ, Вища рада народного господарства,

фінансів, праці, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошти й телеграфу. Вони входили до складу уряду - Ради Народних Комісарів РРФСР - і мали лише своїх представників в Раднаркомі УСРР. Це обмежувало функції української радянської держави, яка юридично вважалася суверенною.

З іншого боку, навіть ця - обмежена форма державності закріплювала існування українського народу як етносоціальної спільності, у тому числі і в своїй назві, встановлювала її кордони, виступала суб'єктом міжнародного права, міждержавних угод, мала своїх дипломатичних представників у 15 країнах.

Після громадянської війни постало питання про остаточне врегулювання відносин між республіками. Для цього була утворена спеціальна комісія на чолі з наркомом національностей Йосипом Сталіним. (У квітні 1922 р. Сталін зайняв посаду генерального секретаря ЦК РКП(б)). Комісія розробила так званий „план автономізації“, який передбачав включення республік на правах автономій до складу Російської федерації. В Україні з критикою цього плану активно виступили голова уряду Християн Раковський та нарком внутрішніх справ Микола Скрипник. Протистояння зі Сталіним дорого коштувало Х. Раковському: у 1923 р. його було замінено на посаді голови уряду УСРР Власом Чубарем, а згодом репресовано.

В. Ленін відкинув сталінський план, назвавши його шовіністичним, і розробив власний план, за яким усі республіки, включаючи Російську федерацію, на рівних правах входили до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зберігаючи за собою право вільного виходу. Таким чином, утворювалася нова федеративна держава, у якій поряд з республіканськими передбачалося формування союзних органів влади. Ця запропонована В. Леніним, форма утворення єдиної держави, була затверджена жовтневим (1922 р.) пленумом ЦК РКП(б).

А 10 грудня 1922 р. делегати VII Всеукраїнського з'їзду рад схвалили Декларацію про утворення Союзу РСР і проект Союзного договору. 30 грудня 1922 р. відбувся I з'їзд Рад СРСР. За пропозицією керівника делегації УСРР М. Фрунзе з'їзд в основному затвердив Декларацію про утворення Союзу РСР і Союзний договір. Так на політичній арені світу з'явилася нова держава - СРСР, до складу якої ввійшли Україна, Росія, Білорусія та Закавказька Федерація (Грузія, Вірменія, Азербайджан). У документах, покладених в основу СРСР (Декларація і Договір), права центру превалювали над правами республік. Так, із 29 пунктів Союзного договору лише один стосувався прав республік. Формально кожна республіка мала право виходу із СРСР, але механізму такого виходу не було розроблено.

Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924 р., коли була прийнята Конституція СРСР.

Конституція СРСР позбавила союзні республіки права на зовнішню політику і торгівлю, прийняття власних рішень щодо розвитку транспорту, зв'язку, оборонної промисловості. Повноваження республік обмежувалися сільським господарством, внутрішніми справами, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням. Але і ці повноваження зводилися нанівець керівництвом РКП(б) (з 1925 р. - Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків) - ВКП(б), яке визначало внутрішню і зовнішню політику в цілому і кожної республіки зокрема.

У травні 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив зміни в Конституції УСРР, законодавчо закріпивши входження республіки до складу СРСР.

Формально СРСР був федерацією, але фактично - унітарною, централізованою державою. Україна втратила рештки державного суверенітету і незабаром, як і інші союзні республіки, перетворилася на адміністративну одиницю Радянського Союзу. Проте певні ознаки державності - територіальна цілісність, власний адміністративний і державний апарат збереглися, однак це не змінювало її статусу як частини єдиної

держави.

Утворення СРСР було обумовлене дією як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

- територіальні межі республік, які увійшли до Радянського Союзу, були об'єднані в межах колишньої Російської імперії. Між ними існували історично усталені тісні економічні зв'язки, і як наслідок, певна спеціалізація економічних районів та розподіл праці;
- у роки громадянської війни 1917-1920 рр. між радянськими республіками склався воєнно-політичний союз, а пізніше, у 1921-1922 рр., воєнно-господарський та дипломатичний союзи. Виникла так звана „договірна федерація” радянських держав, де функції загальнофедеративних органів влади виконували органи влади Радянської Росії;
- головною ж причиною утворення СРСР стало посилення впливу у всіх республіках єдиної, жорстко централізованої більшовицької партії, керівництво якої взяло курс на негайне об'єднання республік в єдину державу і здійснило це об'єднання за власним сценарієм.

Отже, УСРР була державою, суверенітет якої істотно обмежувався відповідними статтями конституції СРСР. Така ситуація зберігалася практично до останніх днів існування союзної держави.

3. Політика „коренізації”, її особливості й наслідки на українських землях

Для культурного будівництва в Україні у міжвоєнний період було характерне з одного боку певне українське відродження у 20-ті роки і крайня ідеологізація культурного життя в 30-х роках.

Успіхи в національно-культурному будівництві 1920-х - поч. 1930-х рр. були досягнуті перш за все завдяки здійсненню політики, що увійшла в історію під назвою „коренізація”. Намагаючись розширити національну та соціальну базу свого режиму, Москва зробила спробу залучити до управління в республіках представників неросійських національностей. Такі заходи центру пояснювалися різкою невідповідністю між загальною кількістю представників корінної нації в тій чи іншій національній республіці до їх частки в партійно-державному апараті. Зокрема, наприкінці 1920 р. українці, складаючи близько 80% населення УСРР, у КП(б)У становили лише 19, а у квітні 1922 - 23,3%. виправити цю невідповідність взявся в 1923 р. XII з'їзд РКП(б), який проголосив політику „коренізації” партійно-державного апарату в неросійських республіках.

Отже, щоб зміцнити свій вплив у республіках, партія змушена була розмовляти з населенням його мовою і створити власних апаратників з місцевих кадрів. Безсумнівно, що „коренізація” мала побічний ефект у вигляді стрімкого розвитку пригнічених до того національних культур.

В Україні політика „коренізації” набрала форми „українізації”. Вона передбачала задоволення певних національних вимог українського народу:

- висування українців на керівні посади;

- впровадження української мови в державні та культурні установи, пресу, навчальні заклади;
- розвиток національної за формою й радянської за змістом культури;

- створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні.

Рушійною силою у справі українізації став Наркомат освіти України, яким у 20-ті рр. керували прибічники національного відродження Г. Гринько, О. Шумський, М. Скрипник.

Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром рамках і з самого початку зустріла значний опір з боку шовіністично налаштованих представників партійної верхівки, частини працівників партійно-радянського апарату, місцевої російської інтелігенції тощо. Незважаючи на це, результати її були вагомими:

- у 1930 р. чисельність шкіл з українською мовою навчання становила 85%, на українську мову було переведено 75% діловодства державних установ, українською мовою видавалося 90% газет і більше половини книжок і журналів. Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54%;

- українізація сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулися деякі відомі діячі, зокрема М.С. Грушевський;

- відбувався бурхливий розвиток української культури: в республіці видавалося понад 20 літературно-художніх альманахів і збірників, 55 журналів, виникли багаточисельні літературно-художні об'єднання, працювало 45 професійних театрів і т. д.

Література і мистецтво досягли значних успіхів завдяки таким діячам, як М. Хвильовий, М. Зеров, Г. Косинка, М. Рильський, В. Яловий, В. Сосюра, Л. Курбас, О. Довженко, Г. Верьовка і багатьом іншим. Все це привело до зростання впливу національної ідеї, що лякало Москву.

І, взагалі, українізація почала виходити за дозволені центром рамки:

- вона охопила все суспільно-культурне життя республіки;
- зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв і бачив у ній ідейного конкурента партії;

- українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Прибічники національного комунізму вважали, що не можна нав'язувати усім народам російський шлях до комунізму, що кожен народ, в т. ч. і український, повинен йти до комунізму своїм шляхом, пристосовуючи його до специфічних національних умов. Основними ідеологами українського національного комунізму були письменник М. Хвильовий, нарком

освіти з 1924 по 1926 рр. О. Шумський, економіст М. Волобуєв.

Микола Хвильовий звертався до українських письменників із закликом виявити національну свідомість, самобутність, не копіювати культурні надбання інших народів, зокрема російського.

Олександр Шумський доводив необхідність прискорення темпів українізації, наполягав на відкликанні з України генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, який гальмував процес українізації.

Михайло Волобуєв переконував, що економіка України повинна становити єдиний народногосподарський комплекс, який може інтегруватися у світову економіку без посередництва Росії.

«Хвильовизм», «шумськізм» і «волобуєвщина» були оголошені проявом «буржуазного націоналізму», небезпечним «націоналістичним ухилом».

З кінця 20-х рр. українізація поступово згортається. У 1933 р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повертається до політики зросійщення, активних учасників українізації було репресовано.

4. Утвердження антинародного колгоспного ладу в Україні та голодомор 1932-1933 рр.

Політика примусової суцільної колективізації сільського господарства була чи не найважливішою складовою сталінського воєнно-комуністичного штурму кінця 20-х - початку 30-х років.

Курс на колективізацію проголосив XV з'їзд ВКП (б) у 1927 р., а з 1929 р., після листопадового пленуму ЦК ВКП (б) почалося її насильницьке форсоване здійснення. Згідно з більшовицькою доктриною, шлях до соціалізму був пов'язаний з переходом селянства до колективного виробництва. Відповідно, суцільна колективізація була задумана як комунізація, з утворенням господарств максимального рівня усупільнення та здійснювалася, як і форсована індустріалізація в рамках єдиної політики «соціалістичного штурму».

Беручи курс на колективізацію, сталінське керівництво прагнуло:

- завдяки колгоспам повністю підпорядкувати сільське господарство державі;
- забезпечити населення країни дешевими продуктами харчування і сировиною, отримати кошти для індустріалізації;
- ліквідувати дрібнотоварний селянський уклад, який, на думку більшовиків був джерелом капіталізму на селі.

Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. було чітко визначено темпи колективізації для різних зон Радянського Союзу. В Україні, згідно з цією постановою, планувалося закінчити колективізацію восени 1931 р. або навесні 1932 р.

Проте, 24 лютого 1930 р. перший секретар ЦК КП (б)У С. Косіор на догоду Сталіну підписав інструктивний лист республіканського ЦК до місцевих парторганізацій з гаслом, відповідно до якого всю Україну слід було колективізувати «до осені 1930 року!». Такі нереальні терміни можна було забезпечити лише насильницькими методами.

Колективізація передбачалася в артільній формі, однак у різних інструкціях артіль мала вигляд комуні. Починаючи з лютого 1930 р., коли було опубліковано новий Примірний статут сільгоспартілі «як перехідної форми до колгоспу», масово почали усупільнюватися корови, коні, дрібна худоба і птиця. Сталін змушений був відступити після того, як розпочався опір селянства, і навіть ініціював постанову ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з

викривленням партійної лінії в колгоспному русі" (14 березня 1930 р.) Селяни стали виходити з колгоспів, до осені 1930 р. вийшла половина селянських господарств. Проте політикою збільшення податків влада прискорила процес колективізації. На кінець 1932 р. в Україні було колективізовано майже 70% господарств. При цьому машинну техніку держава залишала собі, утворюючи машинно-тракторні станції (МТС), що були засобом економічного контролю за діяльністю колгоспів. (наприкінці 1932 р. діяли 592 МТС).

План здавання продовольства колгоспам встановлювався в таких розмірах, що на трудодні майже нічого було видавати і колгоспники жили за рахунок своїх присадибних ділянок. Але і тут непомірно високі податки змушували селян розпродавати майно і худобу й залишати села. В 1928-1931 рр. кількість селянських господарств в Україні зменшилася на 352 тис.

Для того, щоб зламати опір заможних селян, в Україні проводилася політика „ліквідації куркульства як класу". Заможних селян оголошували „куркулями" і виселяли на північ або до Сибіру, потім почали виселяти середняків і навіть частину бідняків.

Перший етап розкуркулення тривав в Україні з другої половини січня до початку березня 1930 р. і охопив 309 районів, в яких налічувалося 2524 тис. селянських господарств (із загальної кількості 5045 тис. господарств у 581 районі). На 10 березня було розкуркулено 1887 господарств або 2,5%. До середини 1931 р. з України було депортовано 98,5 тис. селянських родин. Всього експропрійовано до 200 тис. селянських господарств. Загалом за 1928-1931 рр. зникло 352 тис. господарств. З понад мільйона українських селян, репресованих радянською владою на початку 30-х років близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них загинули.

Таким чином, у ході колективізації було знищено найбільш працездатних і заможних господарів, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства.

Прискорення темпів колективізації призвело до дезорганізації аграрного сектора: індивідуальні селянські господарства руйнувалися, а колгоспи технічно і організаційно були ще слабкими.

Все це разом із загальною деградацією виробництва і зумовило голод, який ще більше посилювався після встановлення нереальних планів хлібозаготівель. Хлібозаготівлі з урожаю 1931 р. тривали до осені 1932 р., після чого хліба в селі не залишилося. Почався голод.

З метою забезпечити виконання плану проти колгоспів та індивідуальних селянських господарств почали вживатися крайні заходи: здійснювалася тотальна конфіскація продовольчих запасів - аж до сухарів, солінь і фруктової сушки; райони, де не виконувався план переводилися на блокадне положення - підвезення будь-яких продуктів харчування до них заборонялося.

Хлібозаготівлею в Україні керувала спеціальна комісія на чолі з В. Молотовим. Проти колгоспів, які, щоб вціліти, приховували справжні розміри врожаю, почалися репресії. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову „Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності": розкрадання колгоспного майна каралося розстрілом, а за „пом'якшуючих обставин" - позбавленням волі на строк не менш ніж 10 років. До кінця 1932 р. (за 5 місяців) було засуджено 55 тис. чоловік, у тому числі до розстрілу - 2,1 тис. чоловік. Серед засуджених було багато жінок і дітей, які отримали покарання за жменю зібраних колосків.

Жорстокість, з якою проводили хлібозаготівлю в 1932 р., стала безпосередньою причиною небаченого за всю історію України голодомору 1932-1933 рр. Прямі втрати від голоду становили 3,5-5 млн. чоловік (деякі дослідники оцінюють кількість жертв голоду в 7-9 млн. чоловік).

Незважаючи на голод, експорт зерна зростав: 1929 р. - 2,6, 1930 р. - 48,4, 1932 р. - 51,8, 1933 р. - 17,6 млн. центнера. Водночас, тільки тих 2 млн.т., які вивезли за кордон, було достатньо, щоб врятувати мільйони людей.

Криза з такими жахливими наслідками змусила правлячу верхівку СРСР запровадити

виважені норми поставок зерна державі, що давало можливість селянам використовувати лишки на власний розсуд, село отримало значну кількість техніки, в колгоспах були організовані постійні бригади для виконання польових робіт. Стали розвивати підсобні галузі господарства в колгоспах: тваринництво, садівництво, бджільництво тощо.

Однак ефективність господарювання залишалася низькою. Командно-бюрократична система управління сільським господарством фактично стала гальмом його розвитку.

5. Україна в умовах великого терору

Наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. політична система Радянського Союзу, зберігаючи зовні усі атрибути демократії, фактично перетворилася на тоталітарну, яку дослідники називають режимом особистої влади Сталіна, або сталінщиною. Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищувати будь-яку опозицію сталінському режиму, будь-які прояви інакомислення. Знаряддям здійснення репресій були каральні органи ДПУ, підпорядкованого наркомату внутрішніх справ (НКВС). (У 1934 р. замість ДПУ створено Головне управління державної безпеки). Органи ДПУ - НКВС розгорнули масові жорстокі репресії проти всіх прошарків населення.

Масові репресії були захисною реакцією тоталітарного режиму, оскільки при наявності широкої опозиції цей режим не зміг би забезпечити свого існування.

Ідейним обґрунтуванням масового терору стало теорія Сталіна про неминуче загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму та необхідність у зв'язку з цим посилення пильності і боротьби проти „ворогів народу”.

Каральні органи посилювали пошук „ворогів народу”, „контрреволюціонерів”, „ворогів соціалізму”, збільшувалися масштаби насильства.

В Україні репресії здійснювалися в особливо страшних розмірах: сталінський режим прагнув знищити рух за самоутвердження української нації. Пленум ЦК ВКП(б) у листопаді 1933 р. дійшов висновку, що „на Україні основною небезпекою є український буржуазний націоналізм”, і поставив завдання „завдати нищівних ударів по націоналістичним петлюрівським елементам, які засіли в різних ділянках соціалістичного будівництва української соціалістичної культури”. Це рішення пленуму разом з положенням Сталіна про загострення класової боротьби стало основою масового терору в Україні.

Основними напрямками масових репресій в республіці були по-перше, репресії проти селянства (розкуркулювання, штучний голодомор 1932-1933 рр.).

По-друге, боротьба з „підпільними націоналістичними організаціями”. Першою була сфабрикована справа проти „Спілки визволення України” („СВУ”), за якою в 1930 р. було засуджено 45 чоловік - відомих українських вчених, письменників, політичних діячів колишньої УНР. Серед них - академік, заступник голови Центральної Ради у 1917 р. С. Єфремов, академік М. Слабченко, колишній голова уряду УНР В. Чехівський, колишній міністр закордонних справ УНР А. Ніковський. Після процесу над „СВУ” „розкрили” велику кількість „ворожих організацій”, зокрема „Український національний центр” (її керівником оголосили М. Грушевського, його звинуватили в „буржуазному націоналізмі” і вислали в Кисловодськ, де у 1934 р. вчений помер при нез'ясованих обставинах), „Українську військову організацію”. Протягом 1930-1937 рр. органи ДПУ - НКВС „викрили в Україні 15 великих „підпільних терористичних і диверсійних організацій націоналістів” (за підрахунками окремих дослідників, всього у 30-ті роки в Україні було влаштовано гучні процеси над учасниками більш як 100 вигаданих „центрів” і „комітетів”).

По-третє, репресії проти членів КП(б)У, яких звинувачували в „українському

буржуазному націоналізмі", у „ворожій діяльності", у „відсутності пильності", в „троцькізмі" і т.п. Ще у 1932 р. в Україні розпочалася (на рік раніше, ніж загалом в СРСР) масова чистка партійних рядів. З КП(б)У пачками виключали й заарештовували працівників різних сфер суспільного життя, які свого часу вступили до партії. Протягом 1932-1936 рр. чисельність КП(б)У зменшилася більш як на половину. Під час масових репресій другої половини 30-х рр. знищено переважну більшість ЦК КП(б)У, українського уряду. Загинули Х. Раковський, Ю. Коцюбинський, С. Косіор, В. Чубар, М. Скрипник та інші. Вцілів лише Г. Петровський, якого звільнили з роботи й жорстоко переслідували.

По-четверте, боротьба з „націоналістичними елементами" в Академії наук України: репресовано багато вчених, розігнано цілі наукові інститути.

По-п'яте, боротьба проти релігії і церкви. Нових нищівних ударів зазнала українська православна церква: було репресовано 72 митрополити, єпископи та архієпископи, 2 тис. священників, до 1939р. закрито близько 70% церков, які діяли в 20-х роках, спалено декілька тисяч ікон, зруйновано чимало храмів, інших пам'яток культури. У 1930 р. була примусово розпущена Українська автокефальна православна церква. Другу п'ятирічку (1933-1937 рр.) оголосили „п'ятирічкою знищення релігії".

По-шосте, гоніння проти українських письменників, діячів мистецтва. Жертвами репресій стали десятки тисяч діячів національної культури. Лише за один 1934 р. було розстріляно 28 письменників, серед них М. Зеров, Г. Косинка, К. Буревій та ін. Протягом 1934-1938 рр. було заарештовано більше половини членів і кандидатів у члени Спілки письменників України. Був розігнаний театр „Березіль", його керівник, драматург Леся Курбас загинув у концтаборі. Культурний процес потрапив під контроль партійно-державних чиновників. Якщо 20-і рр. ввійшли в історію України як період „національного відродження", то 30-і рр. дослідники назвали „розстріляним відродженням".

І, нарешті, по-сьоме, чистка військових кадрів: був повністю знищений штаб Київського військового округу на чолі з І. Якіром, репресовано 150 чоловік командного складу Харківського військового округу на чолі з І. Дубовим. Репресії проти командного складу викликали гострий кадровий голод в армії. Напередодні війни лише 7% командирів мали вищу військову освіту.

В цілому, масові репресії мали наступні наслідки:

- тотальний терор торкнувся усіх категорій населення, були фізично знищені мільйони українців, внаслідок чого українська нація зазнала величезних демографічних втрат;
- занепала українська національна культура, знизився інтелектуальний потенціал української нації;
- відбулася деформація морально-етичних відносин (насаджувалася атмосфера страху та абсолютної покори, заохочувалися доноси, формувалася тоталітарна свідомість);
- посилилась економічна і політична залежність України від центру;
- шляхом репресій відбулося остаточне утвердження тоталітарного режиму, абсолютної політичної влади Сталіна.

Мало що змінилося й після прийняття нової конституції України 1937 р. Непрямі вибори було замінено прямими при таємному голосуванні, скасовано категорію так званих „експлуататорських верств", яка раніше не мала права брати участь у політичному житті. Замість з'їздів рад різних рівнів почали діяти Верховна і місцеві ради, що збиралися на сесії і формально мали деякі парламентські ознаки. Було проголошено основні права й обов'язки громадянина.

Фактично ж положення цієї конституції не реалізовувалися. Сталінська система

вирішувала суспільно-політичні й соціально-економічні проблеми на власний розсуд, незважаючи на конституційні норми.

3. Україна в Другій світовій війні.

План

1. Початок Другої світової війни і Україна
2. Українські землі в умовах окупації фашистською Німеччиною. Рух Опору
3. Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Воз'єднання українських земель

1. Початок Другої світової війни і Україна

Агресивна політика фашистської Німеччини, захоплення нею ряду європейських країн, провал радянських ініціатив щодо колективної безпеки, політика „умиротворення” агресора, авторами якої були Англія і Франція привели до зміни зовнішньополітичного курсу СРСР. 23 серпня 1939 р. між Німеччиною та СРСР було підписано пакт про ненапад. До договору додавався секретний протокол про розмежування сфер впливу сторін в Європі. Секретний протокол давав можливість Сталіну збільшити територію СРСР майже до кордонів Російської імперії 1913 р. Німеччина давала згоду на приєднання до Радянського Союзу Фінляндії, Естонії, Латвії, Білорусі, Західної Волині та Східної Галичини. В свою чергу, Німеччина отримала повну свободу дій у Європі і забезпечила собі поставки з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Зв'язані з нею договірними зобов'язаннями, Англія і Франція оголосила війну Німеччині. Почалася Друга світова війна. Польща виявилася невідповідною до війни, а її уряд не зміг організувати захист країни і 17 вересня емігрував за кордон. Польща перестала існувати як самостійна держава. Деякі західноукраїнські землі - Холмщина, Підляшшя, Лемківщина з населенням понад 500 тис.чол. були включені до створеного німцями на окупаційній території генерал-губернаторства з центром у Кракові.

Згідно з пактом і таємним протоколом та з врахуванням означеної на карті за особистим підписом Сталіна і Ріббентропа лінії розмежування, частини Червоної Армії 17 вересня вступили на територію Західної України, яка до цього часу перебувала у складі Польщі, і протягом 12 днів зайняли майже всю цю територію, що було узаконено Договором про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною 28 вересня 1939 р.

У червні 1940 р. були розв'язані проблеми Бессарабії, звільненої з-під влади Румунії. Повернення Бессарабії й Північної Буковини відбулися мирним шляхом. Переважна більшість їх населення мали спільну з народом України долю і мову.

Відповідно до угод про сфери впливу західноукраїнські і придунайські землі ввійшли до складу СРСР, що відповідало споконвічним прагненням українців до воз'єднання в межах однієї держави. Незабаром відбулося оформлення нового політичного і територіального статусу цих земель (рішення Народних зборів у Львові, сесій Верховної Ради УРСР та Верховної Ради СРСР у жовтні-листопаді 1939 р. та серпні 1940 р.).

Ці події і досі неоднозначно оцінюються істориками. Різні дослідники по-різному називають сам факт входження українських земель до складу СРСР: „анексія” (Д. Бофора), „включення” (Н. Верт), „формальне інкорпування, назване воз'єднанням” (А.

Жуковський, О. Субтельний), „воз'єднання, що носило характер акції окупаційного типу" (С. Кульчицький), а дехто з істориків розглядає це як звільнення поневолених західноукраїнських земель і воз'єднання Західної України з Наддніпрянською.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР почалася їх активна радянська - здійснення перетворень відповідно до радянського зразка.

Перетворення носили суперечливий характер. Ряд політичних заходів радянської влади отримали позитивну оцінку українського населення. Почала здійснюватись українізація. До середини 1940 р. в Західній Україні стало діяти близько 6900 початкових шкіл, із них 6000 українських. Поліпшилось медичне обслуговування населення. Створювалася система соціального забезпечення. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, які раніше контролювались переважно поляками та євреями. Були також експропрійовані землі польських землевласників (понад мільйон гектарів). Проте все це здійснювалося командно-адміністративними методами без врахування відмінностей в духовному та економічному житті.

Кадри, що прибули сюди із східних областей, не знали місцевих особливостей і допустили ряд помилок у галузі податкової політики, хлібозаготівель, а особливо колективізації, до якої вони приступили у 1940 р., використовуючи досвід Східної України. Тобто у селян відбирали землю, усуспільнювали худобу, реманент і т.д.

Радянська влада принесла жорстокий репресивний режим: були розгромлені всі політичні партії і громадські організації, в т.ч. „Просвіта", „Рідна школа", Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. Арешту підлягали власники підприємств і банків, керівники кооперативів, великі, а часто і середні землевласники, уніатське духовенство, службовці старого держапарату, офіцерський склад польської армії. Всього, за 1939-1940 рр. було репресовано без суду і слідства, близько 10% населення Західної України. На листопад 1940 р. із цих районів виселили, за неповними даними 1 млн. 173170 чол.

Великих утисків зазнало релігійне життя. Всі церковні заклади, наукові установи та організації підлягали ліквідації, а їх майно - конфіскації.

Отже жителі західноукраїнських земель, як українці, так і поляки та представники інших національностей відчували на собі наслідки пакту про ненапад між Сталіним та Гітлером. І хоча, в економічному, політичному і культурному житті Західної України були певні досягнення, в цілому вони значною мірою зводились нанівець реліктами сталінізму. У 1940-1941 рр. Гітлер підкорив всю Західну Європу і, згідно з „планом Барбароса", затвердженому у грудні 1940 р., почав інтенсивну підготовку війни проти СРСР.

22 червня 1941 р. нападом нацистської Німеччини на СРСР розпочався новий етап Другої світової війни. Народ назвав її Великою Вітчизняною війною, бо в ній боронив свою Вітчизну - Україну, від її наслідків залежала доля народу - існувати йому чи ні. В Україні радянські війська за чисельністю, кількістю танків, літаків, гармат не поступалися противникові. Але ця сила не була належним чином використана.

План „Барбароса" передбачав „бліцкриг" - блискавичну війну: протягом 2-2,5 місяців знищити Червону армію і вийти на лінію Архангельськ - Астрахань. Німецька армія наступала у трьох головних напрямках: північному - на Ленінград, центральному - на Москву, південному - на Київ. Згідно з планом передбачалося загарбання України вже в перші тижні війни і створення плацдарму для прориву на Кавказ і Закавказзя.

Наступ в Україну здійснювала група німецьких армій „Південь" на чолі з фельдмаршалом Рундштедтом. Для оборони України були створені Південно-Західний фронт на чолі з генералом М. Кирпоносом та Південний фронт на чолі з генералом Я. Чередніченком.

Гітлерівська група армій „Південь" швидко просувалася вперед. 25 червня вони захопили Луцьк, 28-го - Рівне, 30-го Львів і Тернопіль, 2 липня - Станіслав, 9-го - Житомир.

З 23 по 29 червня 1941 р. в районі Луцьк - Броди - Рівне - Дубно тривала найбільша

танкова битва початкового етапу війни, в якій з обох боків взяло участь близько 2 тис. танків. Через брак пального, боєприпасів, прорахунки командування радянські війська програли цю битву і зазнали значних втрат, але затримали просування німців майже на тиждень, порушили їхні плани „блискавичної” війни. Проте, в цілому, вже на кінець третього тижня війни німці просунулися углиб України на 300-350 км. На північному напрямку німецькі війська просунулися углиб радянської території на 500 км., на центральному напрямку - на 600 км. Червона армія за перші три тижня війни втратила 850 тис. чоловік (у 10 разів більше, ніж Німеччина), 3,5 тис літаків, 6 тис. танків. Отже, початковий період війни склався вкрай невдало для Радянського Союзу.

Причинами вражаючих невдач радянських військ були серйозні прорахунки вищого керівництва СРСР на чолі з Й. Сталіним, низька ступінь готовності військ до ведення воєнних дій, некомпетентність багатьох командирів, загибель основної частини підготовлених військових кадрів під час репресій 30-х початку - 40-х рр., фактор несподіванки нападу. Крім того, Німеччина, яка завоювала більшу частину Європи, за воєнно-економічним потенціалом значно перевищувала Радянський Союз. Невдале розташування значної кількості радянських військ у прикордонних зонах дало змогу противникові обхідними танковими маневрами оточити й ліквідувати їх. Легкою здобиччю ворога стали склади зброї, матеріально-технічного постачання, паливно-мастильних матеріалів та провіанту. Тільки в районі Умані в липні-серпні були оточені й знищені дві радянські армії.

З районів, яким загрожувала окупація, почали перебазовуватися на схід державні установи України, промислові підприємства та інші важливі об'єкти. Евакуація (не кажучи вже про пуск на новому місці) великих заводів (лише на перевезення металургійного комбінату „Запоріжсталь” до Магнітогорська пішло 8 тис. вагонів) виявилася надзвичайно складним, але посильним завданням.

В Україні розпочалася підготовка до оборони великих міст. Головною воєнно-політичною подією літньої кампанії була оборона Києва, яка тривала з 7 липня по 26 вересня 1941 р. і відволікала значні сили ворога. Проте, німецьким арміям вдалося оточити велике угруповання захисників Києва: в полон потрапило понад 665 тис. солдатів і офіцерів, було знищено командування Південно-Західного фронту.

Причиною трагедії стали прорахунки вищого військового командування, зокрема те, що Сталін не давав згоду на відведення військ з-під Києва.

Здобувши Київ, німецькі армії розгорнули наступ на Донбас і Крим: 30 жовтня вони підійшли до Севастополя. Героїчна оборона Києва, Одеси (5 серпня - 16 жовтня 1941 р.), за що вони отримали звання „місто - герой”, увійшли золотими сторінками в літопис Великої Вітчизняної війни.

Наприкінці 1941 р. німецькі війська групи армій „Південь” окупували майже всю Україну. Однак, ціною величезних жертв, героїчного опору народу план „блискавичної війни” був зірваний.

Навесні 1942 р. радянське командування припустилося нової помилки в оцінці становища на фронтах. У квітні було видано наказ готуватися до наступу в районі Харкова, в Криму та інших місцях. Розрахунки на швидке виснаження німецьких військ не виправдалися, а тактика „оборона - наступ” одночасно на кількох напрямках призвела до катастрофічних наслідків.

12 травня 1942 р. розпочався наступ в районі Харкова силами Південно-Західного фронту з метою визволення міста й розгрому німців на південному фланзі. Проте вже 17 травня стало ясно, що наступ треба припинити, бо гітлерівці прорвали фронт у районі Краматорська. Наприкінці травня німецькі війська, які наступали з півночі і півдня, замкнули кільце оточення. В полон потрапило 240 тис. бійців і командирів Червоної армії. Трагічно завершилася і спроба розгромити гітлерівців у Криму. 4 липня 1942 р. після 250-денної оборони Севастополь захопили німецькі війська.

Поразки в Україні різко змінили воєнно-стратегічну ситуацію, ініціатива знову

перейшла до рук ворога. У червні 1942 р. німецькі війська великими танковими з'єднаннями за підтримки авіації почали навальний наступ на воронезькому напрямку. Наслідком цього був прорив фронту вглиб на 200-400 км. протяжністю 600-650 км.

22 липня 1942 р. після захоплення м. Свердловська Ворошиловградської області гітлерівці остаточно окупували всю територію Української РСР.

2. Українські землі в умовах окупації фашистською Німеччиною. Рух Опору.

Захоплюючи українські землі, німецькі агресори та їхні румунські й угорські поплічники відразу ж встановили жорстокий окупаційний режим. Він був людиноненависницьким, визначався винятковими звірствами - масовими репресіями, знищенням або депортацією мільйонів громадян України, безпрецедентним руйнуванням, розграбуванням народного господарства, особистого майна, тисячолітніх культурних надбань нашого народу, розшматуванням української території.

В основі окупаційної політики, яка здійснювалась в Україні, лежала расова теорія про зверхність „арійців" щодо інших народів. Згідно з нею німці, як арійці, мають природні інстинкти й здібності до панування, управління, повинні завойовувати інші землі. Віднесений до расово неповноцінних, український народ, був приречений нацистами більшою частиною на винищення, меншою - на перетворення на слуг німецьких панів. Відповідно до цього стратегією свого ставлення до українців та інших народів нацисти проголосили підкорення та їх жорстку експлуатацію, винищення непокірних та „зайвих" (з точки зору окупантів) людей ненімецької національності.

Окупаційний режим в Україні переслідував, таким чином, дві головні мети: політичну та економічну. Політична передбачала знищення українського народу, як й інших слов'ян, та його державності, в тому числі і радянської її форми. Економічна - пограбування природних багатств, народного господарства, майна громадян, безмежну експлуатацію тих українців, які вціліють.

Що стосується конкретних напрямків окупаційної політики, то вони зводилися до наступного: по-перше, захопивши Україну, німці розчленували її на окремі частини:

- Буковина, Одеська та Ізраїльська області, частина Вінницької та Миколаївської областей були віддані Румунії. Ці землі отримали назву „Трансїстрія";
- Галичина разом з польськими територіями увійшла до складу окремого генерал-губернаторства;
- більшість українських земель увійшла до складу Рейхскомісаріату „Україна" на чолі з фанатичним нацистом, катом українського народу Е.Кохом. Це адміністративне утворення включало 63,6% всієї території України;
- прифронтові області (Чернігівська, Сумська, Харківська області, Донбас) підпорядковувалися військовому командуванню;

По-друге, відповідно до згадуваної вище „теорії расової винятковості німецької нації" українці підлягали масовому знищенню. Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу.

Вся Україна вкрилася концтаборами та тюрмами. Практично в кожному українському місті був свій „Бабин Яр": за роки окупації в Бабиному Яру в Києві загинуло понад 220 тис, в Дробицькому Яру в Харкові - понад 60 тис, в Яновському концтаборі у Львові - понад 160 тис чоловік. Переважно це були українські громадяни єврейської національності. А всього в Україні в період окупації було вбито 3,9 млн. мирного

населення і 1,3 млн. військовополонених.

По-третє, гітлерівці грабували матеріальні і людські ресурси України. До Німеччини вивозилося продовольство, обладнання, сировина, коштовності, чорноземи, а також робоча сила. З України на примусові роботи до Німеччини було вивезено 2,4 млн. чоловік.

Щоб забезпечити більш „ефективну" експлуатацію українського села, німці зберегли колгоспи.

По-четверте, обмежувалися постачання міст продовольством, медичне обслуговування, освіта. Українці перетворилися на людей „третього сорту" тощо.

Отже, окупаційний режим відзначився винятковою жорстокістю. Але він виявився неефективним, бо не забезпечив покори українського народу. Навпаки, нацистський „новий порядок" викликав масовий Рух Опору в Україні.

В українському антифашистському русі Опору існувало дві течії: радянський рух Опору (партизани і підпільники) та національно-визвольний Рух Опору на чолі з ОУН.

Радянський рух Опору прагнув до відновлення статусу України в складі СРСР. Наприкінці 1942 р. в Україні діяло 800 партизанських загонів (за підрахунками деяких дослідників близько 2-х тис). Їх дії координував Український штаб партизанського руху на чолі з І. Строкачем. Виникли великі партизанські загони і з'єднання (понад 45-ти) на чолі з С. Ковпаком, М. Попудренком, О. Сабуровим, О. Федоровим, І. Боровиком, П. Вершигорою, М. Наумовим та іншими.

Формами боротьби партизан були:

- диверсії на комунікаціях ворога, знищення ліній зв'язку, доріг, мостів;
- розгром ворожих штабів;
- диверсії на залізницях. Влітку 1943 р. розгорнулася операція „рейкова війна";
- рейди в тил ворога (найбільш відомий Карпатський рейд С. Ковпака).

У містах України діяли підпільні групи, зокрема „Молода гвардія" на Луганщині та „Партизанська іскра" на Миколаївщині. Підпільники розповсюджували антинімецькі листівки, здійснювали терористичні акти, вчиняли диверсії на залізницях та підприємствах тощо.

Всього в Україні діяло 23 підпільних обкоми КП(б)У, 9 підпільних обкомів комсомолу, які організовували диверсії, здійснювали розвідувальні операції.

Загальна чисельність партизан і підпільників в Україні за роки війни становила за різними джерелами від 180-220 тис. до 500 тис. чоловік. Вони знищили до 100 тис. окупантів та їх посібників, розгромили 467 ворожих гарнізонів, організували аварії 4-х тис. ешелонів, 95 партизанів та підпільників України одержали звання Героя Радянського Союзу.

Таким чином, створення Українського штабу партизанського руху на чолі з Т.А.Строкачем, координація дій, матеріальна підтримка з Великої землі, застосування радянськими партизанами та підпільниками ефективних методів боротьби проти окупантів перетворили радянський Рух Опору на важливий фактор війни, фактично на справжній „другий фронт".

Національно-визвольний Рух Опору на чолі з ОУН прагнув до відродження незалежної української держави.

До початку війни ОУН співробітничала з німцями. В німецькій армії був утворений „Легіон українських націоналістів”, що нараховував близько 600 солдатів і мав два підрозділи під кодовими назвами „Нахтігаль” і „Роланд”. Командували ними українські та німецькі офіцери. ОУН розраховувала на те, що ці частини вдасться використати для утворення в майбутньому національної армії. Німці ж планували використовувати їх, в основному, для каральних акцій, спрямованих передусім проти поляків та євреїв. Покладаючи надії на німецьку підтримку, лідери ОУН 30 червня 1941 р. проголосили створення незалежної Української держави. Однак це не входило в плани німців - український уряд був розігнаний, а деяких його діячів, зокрема Я. Стецька та С. Бандеру, заарештували. Проти ОУН розпочалися репресії. У відповідь ОУН почала створювати партизанські загони, які у жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська повстанська армія (УПА) на чолі з Романом Шухевичем (псевдонім Тарас Чупринка). ОУН - УПА не припиняла також антирадянської і анти польської діяльності.

УПА розраховувала лише на власні сили і підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не тільки західні, а і центральні, східні, південні регіони України, де ОУН діяла під лозунгами: „Смерть Гітлеру!”, „Смерть Сталіну!”, „Радянська влада - без більшовиків!”.

Основними об'єктами партизанських дій з боку УПА були:

- німці та їх союзники;

- формування Армії Крайової та польське населення;

- радянські партизанські загони, а згодом - підрозділи Червоної армії.

Намагаючись утвердити себе у західних регіонах України як „третя сила”, УПА лише у жовтні-листопаді 1943 р. провела 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизан.

Слід зауважити, що в ОУН не було єдності щодо стосунків з німцями. Започаткований на Волині та Поліссі повстанський рух поширювався на інші регіони України. Чисельність УПА за різними даними становила від 30-40 тис. до 100 тис. бійців, які знищили до 5-6 тис. німців.

Таким чином, Україна була охоплена масовим рухом Опору, але через глибокі ідеологічні суперечності між двома його течіями точилася жорстка боротьба. Хоча, в цілому народна боротьба в тилу ворога була одним з вирішальних факторів, що прискорили наближення перемоги.

3. Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Воз'єднання українських земель

Внаслідок переможних Сталінградської та Курської битв було створено сприятливі умови для початку визволення України. Ці завдання здійснювали війська Центрального,

Воронезького, Степового, Південно-Західного і Південного фронтів, які з 20 жовтня 1943 р. було перейменовано на відповідно 1-й Білоруський, 1, 2, 3-й і 4-й Українські фронти. 18 грудня 1942 р. військами 1-ї гвардійської армії під командуванням генерала В. Кузнецова був визволений перший населений пункт української території - с. Півнівка Міловського району Луганської області. До лютого 1943 р. було звільнено низку інших районів Донбасу.

Масове ж визволення українських земель почалося в ході Курської битви (5 липня - 23 серпня 1943 р.). 23 серпня війська Степового фронту звільнили Харків.

Розвиваючи успіх, радянські війська у вересні 1943 р. вийшли до Дніпра. У вересні-жовтні 1943 р. розгорнулася героїчна битва за Дніпро на якому німці намагалися створити неприступну лінію стратегічної оборони („Східний вал"). Кульмінацією битви за Дніпро було визволення від окупантів Києва. Ціною величезних людських втрат радянські війська звільнили місто 6 листопада 1943 р. За визволення столиці України понад 1000 солдат і офіцерів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу (в цілому, під час битви за Дніпро звання Героя Радянського Союзу було присвоєно 2438 воїнам, у тому числі 483 українцям).

У 1944 р. радянське командування силами чотирьох Українських фронтів здійснило серію наступальних операцій, остаточно визволивши територію України:

- Житомирсько-Бердичівська операція (грудень 1943-січень 1944 рр.);
- Корсунь-Шевченківська операція (січень-лютий 1944 р.);
- Рівенсько-Луцька операція (січень-лютий 1944 р.);
- Криворізька операція (січень-лютий 1944 р.);
- Наступ на півдні. Визволення Одеси, Миколаєва (березень-квітень 1944 р.);
- Визволення Криму (квітень-травень 1944 р.);
- Львівсько-Сандомирська операція (липень-серпень 1944 р.). 27 липня звільнено Львів;
- Східно-Карпатська операція (вересень-жовтень 1944 р.).

28 жовтня 1944 р. територія України була остаточно визволена від загарбників. У ході визвольних операцій 1944 р. на Україні загинуло понад 3,5 млн. воїнів. Неоціненну допомогу воїнам надавали радянські партизани і підпільники, місцеве населення, працівники тилу. Активні дії проти німецьких окупантів вели загони УПА. Коли ж лінія фронту наблизилася до районів дислокування частин УПА, командування віддало наказ не втручатись у бойові дії і вживати заходів для збереження і зміцнення своїх сил.

2 травня 1945 р. Червона Армія завершила штурм Берліна. Німеччина капітулювала 9 травня. В битві за Берлін звання Героя Радянського Союзу отримали 589 воїнів, поміж них 108-3 України.

Вступ СРСР у війну з Японією рішуче змінив становище на Далекому Сході. 2 вересня 1945 р. Японія капітулювала. З капітуляцією Японії завершилася Друга світова війна. Український народ зробив значний вклад у перемогу країн антигітлерівської коаліції над фашизмом. В радянських збройних силах, що воювали на фронтах Другої світової війни, 6 млн. чоловік, або кожен п'ятий воїн були з України. 3 млн. з них загинули, кожен другий, що залишився живим, повернувся інвалідом. За мужність і відвагу в боях на фронтах Другої світової війни 2,5 млн. воїнів - жителів України нагороджені орденами і медалями СРСР (із 7 млн. загальної кількості відзначених у Радянській Армії). 2072 українці удостоєні звання Героя Радянського Союзу, із них 32 - двічі, а один тричі (льотчик Іван Кожедуб). Повітряні тарани здійснили 55, закрили своїми тілами амбразури дотів 25, спрямували свої палаючі літаки на скупчення ворожої живої сили і техніки 32 воїни - громадяни України. Радянські партизани і підпільники України за самовіддану боротьбу з ворогом одержали майже 63,5 тис. урядових нагород (із 152 тис. нагород партизан і підпільників по всьому СРСР). Більше половини радянських фронтів, що діяли проти гітлерівців та їхніх сателітів, очолювали українці - маршали та генерали СРСР.

Багато українців боролося в лавах армій західних союзників та європейського руху Опору, відзначені нагородами Польщі, Чехословаччини, Румунії, Італії, Франції, Норвегії, Великобританії, США, Канади та інших країн.

Великий внесок у перемогу зробили працівники тилу, вчені, медики, діячі літератури і мистецтва.

Під час Другої світової війни український народ зазнав страхітливих втрат: людські втрати України у війні склали понад 10 млн. військових і цивільних осіб; матеріальні втрати України досягли 1,5 трильйонів крб.. Було зруйновано: 714 міст і містечок, 28 тис. сіл, 16150 промислових підприємств, 18 тис. медичних закладів, 33 тис. закладів освіти...

Отже, зазнавши в роки Другої світової війни величезних людських і матеріальних втрат, Україна зробила неоціненний внесок у перемогу над фашистською Німеччиною і її союзниками.

Висока оцінка міжнародною громадськістю внеску українського народу в перемогу над фашизмом, зміна співвідношення сил на світовій арені відкрили можливість завершити об'єднання основних українських етнічних земель у складі УРСР. Повоєнними міждержавними угодами було юридично підтверджено воз'єднання (1939-1940 рр.) західноукраїнських земель і Північної Буковини з основною частиною України (щоправда, поза межами України залишилися Посяння, Лемківщина і Холмщина, які Сталін у 1944 р. віддав Польщі).

1945 р., за Договором від 29 червня між СРСР та Чехословаччиною, Закарпатська Україна воз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу. 19 лютого 1954 р. Верховна Рада СРСР на ознаменування 300-річчя приєднання України до Росії прийняла рішення про включення Кримського півострова до складу УРСР. Таким чином завершився процес формування сучасної території України. Юридичний факт про входження Криму до УСРС лише підтвердив фактично існуючу ситуацію.

Отже, територіальні зміни в Україні, що відбулися напередодні і після Другої світової війни, мали для неї такі наслідки: остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання світовим співтовариством; збільшилася територія УСРС (до 603,7 тис. кв.км.) та її демографічний потенціал; об'єднання українських земель відбулося

в складі однієї держави; завершилося формування державної території.

Як результат, поліпшилися умови для консолідації і розвитку українського народу, піднесення його національної свідомості.

4. Суспільний розвиток України у повоєнний період(друга половина 1940-х-1985 рр.)

План

1. Післявоєнна відбудова та нова хвиля масових репресій другої половини 40-х-початку 50-х років в Україні.
2. Голод 1946-1947рр. в Україні
3. Спроба здійснення нової політики (середина 50-х-перша половина 60-х років)
4. Наростання кризових явищ у соціально-економічному, політичному і культурному житті (II половина 60-х – середина 80-х років)
5. Розгортання правозахисного і дисидентського руху

1. Післявоєнна відбудова та нова хвиля масових репресій другої половини 40 х-початку 50-х років в Україні.

Війна призвела до небаченого руйнування економіки України. Після війни її промислово-виробничий потенціал становив 20% проти рівня 1940 р.

Відбудова господарства починалася відразу ж після визволення українських земель, а вже в травні 1945 р. було відбудовано 30% зруйнованих промислових потужностей.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла четвертий п'ятирічний план (1946-1950 рр.) відбудови народного господарства, що передбачав доведення на кінець п'ятирічки валової промислової продукції до 113% проти 1940 р.

Відбудова народного господарства здійснювалася по кількох основних напрямках. Найбільша увага приділялася відбудові промисловості. Серед її особливостей можна виділити наступні: по-перше, важливою проблемою відбудови були капіталовкладення. США відмовили у наданні кредитів Радянському Союзу, який не став учасником плану Маршалла.

Поставки за рахунок репарацій із Німеччини, допомога з-за кордону були незначними. Основним джерелом інвестицій були внутрішні резерви.

По-друге, відбудова господарства розпочалася з важкої промисловості. При цьому уряд керувався політичними мотивами: створити такий воєнно-промисловий комплекс, який би служив гарантом оборони країни і базою перемоги світового соціалізму над капіталізмом. В Україні за декілька років були відновлені шахти Донбасу, Дніпрогес і великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. машинобудівних заводів працювало більше, ніж до війни.

По-третє, розвиток важкої промисловості відбувався за рахунок легкої, сільського господарства, науки і культури, які фінансувалися за залишковим принципом. Так, інвестиції в легку промисловість складали 12-15% усіх промислових капіталовкладень.

По-четверте, посилювалися диспропорції в розвитку промисловості на користь галузей воєнно-промислового комплексу.

По-п'яте, якщо на Заході і в Японії післявоєнна відбудова промисловості здійснювалася на базі прогресивних технологій і науки, то в СРСР досягнення науково-технічного прогресу впроваджувалися повільно. Підприємства працювали за старими технологіями, надзвичайно високими були енерго-і матеріаломісткість виробів. Цим було обумовлене технічне відставання Радянського Союзу від Заходу.

І, нарешті, по-шосте, важливими джерелом відбудови став героїчний ентузіазм народу. 90% працюючих були охоплені різними формами соціалістичного змагання.

У результаті: в 1950 р. важка промисловість перевершила, а легка-ледве досягла 80% довоєнного рівня у вартісних показниках. За фізичними обсягами рівня 1940 р. вдалося досягти лише в середині 50-х років. Проте Україна знову зайняла традиційне місце паливно-металургійної бази Радянського Союзу.

- відбудова сільського господарства проходила в надзвичайно складних умовах:

- скоротилися посівні площі, не вистачало робочих рук, техніки, коней;

-важким було становище селян: мізерна оплата праці, високі податки на підсобне господарство, селяни не мали паспортів, на них не розповсюджувалося пенсійне забезпечення, виплати по тимчасовій непрацездатності;

- ситуацію ускладнила посуха 1946 р. і голод взимку 1946-1947 рр.(це питання буде розглядатися окремо).

Крім того, капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, вони складали не більше 7% загального обсягу асигнувань. Здійснювалася політика “ножиць” цін стосовно сільського господарства. Державні заготівельні ціни залишилися на рівні 1928 р., хоча ціни на промислову продукцію зросли у 20-ть разів.

У результаті: на кінець 1950 р. сільське господарство не досягло довоєнного рівня, про що свідчать такі дані: валове виробництво зерна становило 77%, врожайність зернових - 82% від рівня 1940 р.

З метою стабілізації фінансової системи у грудні 1947 р. було здійснено грошову реформу, під час якої вилучено гроші в усіх, хто якимось чином зміг їх заощадити. За банківськими вкладами до 3 тис. крб. обмін грошових знаків відбувався у співвідношенні 1:1, вклади від 3 до 10 тис. крб. скорочувалися на 1/3, а вклади понад 10 тис. – на 2/3. Найбільше постраждали ті, хто зберігав гроші на руках: вони отримали лише один новий карбованець за 10 старих. Водночас зі здійсненням грошової реформи у країні було скасовано карткову систему і підвищено ціни.

У Західній Україні продовжувалася політика “радянзації”, перервана війною.

Процес відбудови у “воз’єднаних” районах УРСР відбувався набагато складніше, ніж на сході республіки. Характер змін, що відбулись у процесі відбудови в Західній Україні, суперечливий і неоднозначний. Було докорінно модернізовано економічний потенціал району, реконструйовано старі заводи і фабрики, відбудовано і споруджено 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств. Упродовж 1945-1946 рр. у Львові стали до ладу заводи – електроламповий, інструментальний, сільськогосподарських машин та ін. До Львова прибуло 14 тис. робітників і майже 2 тис. інженерів для надання допомоги місцевим кадрам. Обсяг валової продукції промисловості за п’ять років (1946-1950 рр.) збільшився в 3,2 рази.

Однак радянська модель індустріалізації переносила на західноукраїнські землі диспропорції в розвитку окремих галузей: легка і харчова відставали, важка і хімічна домінували. Крім того, галузі були не самостійними, замкненими й самодостатніми, з цілковитою залежністю від союзного центру. Під час спорудження нових об’єктів, як і раніше, майже не враховувались екологічні аспекти функціонування підприємств.

Радикальні аграрні реформи в Західній Україні здійснювались без урахування місцевої специфіки, політичної ситуації в областях. Державні органи широко використовували звичні та перевірені раніше заходи проти тих, хто не бажав ставати членом колгоспів – здійснювалося так зване розкуркулювання – виселення у віддалені райони СРСР заможних селян із сім’ями, а також тих, хто їх підтримував. Примусову колективізацію

було здійснено в основному протягом 1948-1949 рр. До середини 1950 р. 7190 колгоспів об'єднали 98% селянських господарств. Факти свідчать про те, що протягом 1945-1950 рр. з політичних міркувань було репресовано, здебільшого депортовано без суду і слідства й навіть без письмового, 300-500 тис. західних українців. Це викликало обурення і опір. Дехто втікав в ліси й приєднувався до загонів УПА, вступав до підпільних організацій ОУН, які вели боротьбу проти радянської влади.

Цю боротьбу крім ОУН – УПА очолювала також греко-католицька церква. Тому вона була ліквідована більшовиками в 1946 р. Боротьба ж проти ОУН – УПА виявилася надзвичайно кровопролитною і тривала до сер. 50-х рр.

Українську повстанську армію тривалий час очолював Р. Шухевич, а політичне керівництво здійснювала Організація українських націоналістів (ОУН) на чолі з С. Бандерою. УПА користувалася широкою підтримкою місцевого населення, проти якого апарат НКВС розгорнув масові каральні акції. Лише після загибелі у 1950 р. головнокомандувача УПА Р. Шухевича її діяльність починає занепадати. Хоча, як зазначалося вище, окремі загони повстанців діяли до середини 50-х рр. Але і після цього опір тоталітарному режиму не припинявся. Він почав набувати інших форм.

Соціально-політичне та культурне життя в Україні в повоєнні роки мало надзвичайно суперечливий характер. Ключові позиції лишалися в Комуністичній партії, яка на січень 1946 р. налічувала 320 тис. членів. Морально-політична ситуація в Україні в повоєнні роки визначалася подальшим посиленням культу особи Й. Сталіна. Розпочинався новий виток репресій: проти військових і військовополонених, проти діячів науки й культури, державних працівників. Становище в Україні особливо загострилося, коли в березні 1947 р. з ініціативи Й. Сталіна з поста Першого секретаря ЦК КП(б)У було усунуто М. Хрущова і на його місце було поставлено Л. Кагановича (очолював найвище керівництво республіки з березня по грудень 1947р.). Обіймаючи посаду Першого секретаря ЦК КП(б)У, Л. Каганович намагався довести, нібито “боротьба з українським буржуазним націоналізмом” не завершилась і її необхідно продовжувати. При цьому Л. Каганович використовував досвід, набутий ще у 20-ті роки, коли він уперше очолював республіканську парторганізацію.

Розгорнулася нещадна боротьба з “українським націоналізмом”, безперервно мінялися й зазнавали утисків керівні кадри, серед яких було чимало колишніх партизанів і воїнів, що відзначилися на фронтах. Так, у 1949-1952 рр. за звинуваченнями в українському націоналізмі з КП(б)У було виключено понад 22 тис. членів партії, або 3% загальної чисельності.

Слід відзначити, що ця боротьба розгорталася в умовах ідеологічної кампанії по “наведенню порядку” в галузі науки, культури, літератури і мистецтва, розпочатої в 1946-1947 рр. під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова.

Розгорнулася нищівна критика інститутів історії України та історії української літератури Академії Наук, творчих спілок, редакцій ряду газет і журналів. Здійснювалися кампанії проти видатних діячів української культури – письменників М. Рильського, В. Сосюри, Ю. Яновського, композиторів В. Данькевича, кінорежисера О. Довженка та інших, яких звинувачували в “ідеологічних помилках” і “українському буржуазному націоналізмі”.

Після серпневої (1948 р.) сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна в Україні почалися “чистки” серед науковців. Тих, хто не поділяв поглядів академіка Т. Лисенка, було звільнено з кафедр вузів, установ АН УРСР. Серед них академік АН УРСР М. Гришко, професори С. Гершензон, І. Поляков, Л. Делоне та ін.

У 1948 р. розгорнулась кампанія боротьби з “низькопоклонством перед Заходом”, а згодом – з “космополітизмом”. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років розпочалися репресії проти єврейських літераторів, митців, учених, діяльність яких була пов'язана з Україною. Часто сфабриковані справи, судові процеси закінчувались для звинувачених не лише тривалими ув'язненнями, а й розстрілами

Вороже ставлення до діячів науки, освіти, літератури, музичного мистецтва було характерною ознакою того часу. Переважну більшість митців було офіційно реабілітовано лише в 1990 р. під час горбачовської перебудови.

Таким чином, історичний розвиток України в 1945-1953 рр. відбувався в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму.

2. Голод 1946-1947 рр. в Україні

Як вже зазначалося вище, особливо складними у повоєнний період було становище сільського господарства, яке внаслідок війни та колективної системи господарювання повністю деградувало. Хронічно не вистачало техніки, реманенту, тяглової худоби, насіння, робочих рук: у селі залишилися в основному жінки і діти. Селянство, як і раніше залишалося найбільш упослідженою категорією тодішнього суспільства. Колгоспник був відчужений від засобів виробництва, від розподілу створеного ним продукту. Вироблена колгоспами продукція державою не закуповувалася, а фактично вилучалася методом продрозкладки. Оплата праці сільських виробників була символічною, а існували вони, в основному за рахунок присадибних ділянок

Катастрофу сільського господарства України довершила жорстока посуха. Валовий збір усіх зернових в Україні становив у 1946 р. 531 млн. пудів, що було в 3,5 рази менше, ніж у 1940 р. Із 26397 наявних улітку 1946 р. колгоспів 5500 не зібрали навіть тієї кількості зерна, яку засіяли. Брак кормів призвів до значного скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та коней. Наслідки посухи посилювались діями центральних московських органів, які, не рахуючись з конкретними умовами і можливостями, здійснювали тиск на партійно-державний апарат України, вимагаючи будь-якою ціною виконати обов'язкові плани хлібозаготівель.

Почався голод 1946-1947 рр., який охопив значну територію, де проживали мільйони людей, передусім південь: Одеську, Ізмаїльську, Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську області. Повторювались жахливі картини 1932-1933 рр.: люди хворіли на дистрофію, часто із смертельними випадками (на травень 1947 р. було зареєстровано понад 900 тис. хворих на дистрофію), батьки залишали своїх дітей, оскільки були не в змозі їх нагодувати, мали місце випадки канібалізму (в січні-червні 1947 р. в Україні зареєстрували 130 випадків людодства, 189 труподства). В цілому в 16 східних, а також Ізмаїльській і Чернівецькій областях у 1946 р. померло 282 тис. чол., у 1947 р. - понад 520 тис. чол. І це лише ті випадки смертей, які зареєстрували загси УРСР. Чимало людей загинуло за межами України, по дорозі в Закавказзя, Середню Азію, на Кубань.

Юрби голодуючих ринули у західні області України, рятуючись від біди. СРСР, як підтверджують найновіші дослідження, мав достатні резерви для забезпечення людей зерном. Однак у 1946-1947 рр., як і в 1932-1933 рр., добірну пшеницю вивозили за кордон, а населення партія і уряд кинули на поталу. В цілому експорт зернових із СРСР тільки 1946 р. склав 1,7 млн. т., що могло б стати суттєвою допомогою голодуючим регіонам (підрховано, що для боротьби з голодом в Україні у 1946 р. потрібно було 150 тис. т. зерна). При цьому поставки здійснювалися за цінами нижче світових і переважно в кредит.

Керівники України неодноразово звертались до уряду СРСР з проханням про допомогу. Зокрема, 17 грудня 1946 р. М. Хрущов надіслав Сталіну листа, в якому йшлося про найнагальнішу необхідність надати фуражну позику колгоспам України. У відповідь Сталін назвав Хрущова "підозрілим елементом", але все ж дав вказівку виділити Україні продовольчу і насіннєву позику, а також 140 млн. крб. для організації безплатного харчування населення. Хоча ця "допомога" була мізерною, але якоюсь мірою полегшувала становище українських селян південних областей.

Наслідки голоду ще довго давалися взнаки. Не випадково у 1950 р. за врожайністю

зернових та їх валовим збором колгоспи і радгоспи України не досягли довоєнного рівня, хоча він був перевищений за врожайністю жита, цукрових буряків, картоплі, за чисельністю поголів'я великої рогатої худоби.

В цілому ж сільське господарство залишалося збитковим. Підхід до розв'язання аграрних проблем зберігався старим: форсування виробництва в умовах жорстокої централізації та регламентації колгоспного життя.

3. Спроба здійснення нової політики (середина 50-х – перша половина 60-х років)

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. внесла в життя СРСР істотні зміни, потреба в яких давно назріла. Ці зміни були пов'язані з діяльністю Першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова. Він поклав початок десталінізації і здійснив реформи у всіх сферах життя суспільства. Були здійснені пошуки нових підходів до розв'язання проблем суспільно-політичного життя.

Реформи в політичній сфері сприяли певній лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя:

Люди отримали можливість більш вільно висловлювати свої думки;

Відновилися демократичні норми діяльності КПРС (регулярне скликання з'їздів і пленумів, критика самокритика в партії і т. п.);

Зросла роль Рад – як в центрі, так і на місцях, але зберігалося верховенство партійних органів над державними;

Викрито злочинну діяльність Л. Берії та його посіпак в Україні (П. Меншик та ін.), розпочалася реабілітація жертв масових репресій. У 1954-1956 рр. в СРСР було реабілітовано майже 8 тис. осіб. Проте ця робота не була завершена. А з 1962 р. комісії по реабілітації поступово припинили свою діяльність. Більше того, паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій відбувалися нові політичні репресії, вносилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади у їх проведенні. Так, протягом 1954-1959 рр. в Україні за антирадянську діяльність репресували 3,5 тис. чоловік;

Засуджено культ особи Сталіна. Це зробив особисто М. Хрущов на XX з'їзді КПРС (лютий 1956 р.) у доповіді “Про культ особи і його наслідки”. З'їзд засудив репресивну політику сталінського режиму і проголосив курс на демократизацію суспільства. Але культ особи Сталіна не був розвінчаний до кінця: доповідь Хрущова не була опублікована, не були розкриті причини культу особи і репресій – їх пояснювали рядом помилок Сталіна та керівників МВС і КДБ – Єжова і Берії, багато фактів замовчувалося. Згодом склався культ особи самого Хрущова.

Отже, реформи в політичній сфері були половинчастими і непослідовними. Вони не торкалися основ тоталітарного режиму, залишалася монополія КПРС у всіх сферах суспільного життя, недоторканими виявилися догми марксизму-ленінізму. Повної демократизації життя суспільства не відбулося.

Хрущов здійснив також ряд заходів щодо розширення прав республік, у т. ч. й України:

- українці частіше висувалися на керівні посади в республіці. В 1953 рр. першим секретарем ЦК КПУ було призначено О. Кириченка – першого українця на цій посаді (1953-1957 рр.). Відтоді першими секретарями КПУ призначалися тільки українці: М. Підгорний (1957-1963 рр.), П. Шелест (1963-1972 рр.), В. Щербицький (1972-1989 рр.);

- розширилися функції і підвищилася відповідальність КПУ;

- активізувалася діяльність України на міжнародній арені. Якщо в 1953 р. республіка була членом 14 міжнародних організацій, то у 1955 р. – 29;

- внаслідок реформи управління економікою в 1957 р. під контроль України перейшло

97% заводів республіки проти 34% в 1953 р. Питома вага республіканської промисловості зросла з 36% у 1953 р. до 76% у 1956 р.

Але всі ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру, до якого згодом знову повернулися його командні функції.

Хрущовська “відлига” сприяла національно-духовному пробудженню і культурному розвитку України.

Стало можливим відкрите обговорення проблем збереження української мови, розширювалися сфери її вживання. Розпочалося видання багатотомного словника україномовних книжок.

Проте, з іншого боку, здійснювалися заходи, які послаблювали позиції української мови. У 1958 р. був прийнятий закон про зв’язок школи з життям, за яким, зокрема, батьки могли відмовитися від вивчення їхніми дітьми української мови.

Непослідовність “українізації” особливо виразно спостерігалась на результатах книговидавничої справи. У 1959 р. книжки українською мовою становили 53% усіх книг, опублікованих в Україні, а в 1965 р. цей показник вже знизився до 41% і далі неухильно зменшувався.

Вживалися заходи з метою підвищення престижу української науки. Виходять друком фундаментальні наукові праці: “Українська Радянська Енциклопедія”, “Історія української літератури”. Видаються фахові журнали українською мовою.

Відтворюється історія українського народу: з 1957 р. почав видаватися “Український історичний журнал”, почалася підготовка багатотомної “Історії міст і сіл України”.

Було реабілітовано багато діячів української культури. Серед них – О. Олесь, М. Вороний, Г. Косинка, М. Ірчан, О. Досвітній, О. Ковінька, В. Мисик та багато інших. У газетах і журналах друкувалася велика кількість статей про повернуті українській культурі імена. Видавалися кращі твори реабілітованих письменників, з’явилися літературознавчі праці про них.

Видатним явище духовного життя стала поява нового покоління інтелігенції – шістдесятників (цей термін вживався вже на поч. 60-х рр.). Провідними постатями серед них були письменники і поети І. Драч, Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Симоненко, В. Стус, С. Гуцало, І. Калинець, художники А. Горська, П. Заливаха, В. Кушнір, літературні критики І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк, діячі кінематографу С. Параджанов, Л. Остика, Ю. Ілленко та багато інших.

Виховане в умовах ідеологічної лібералізації, нове покоління інтелігенції викривало перекося і лицемірство офіційної культури, сповідувало свободу самовираження, прагнуло до пошуку нових форм і стилів художньо-естетичного пізнання світу. Воно вимагало гарантій вільного розвитку українського народу, його культури і мови.

Саме шістдесятники склали ядро дисидентського руху, учасники якого вимагали радикальних змін, і стали провідниками національного відродження (питання про дисидентський рух в Україні буде викладено далі).

Національно-культурні процеси переходили встановлені партією рамки лібералізації й на поч. 60-х рр. почали переслідуватися. У 1962-1963 рр. “відлига” в національно-культурній сфері припинилася.

Що стосується розвитку основних галузей народного господарства, то на початку 50-х років Україна займала вагоме місце в народногосподарському комплексі СРСР. Особливого розвитку набули машинобудування, металургія та легка промисловість. У 1955-1960 рр. обсяги виробництва тракторів збільшилися удвічі, металорізальних верстатів в 1,7 рази, тепловозів – в 11 разів. Водночас у середині 50-х років виявилися серйозні недоліки системи управління народним господарством. Були надмірно роздуті штати в міністерствах і відомствах, давалося взнаки жорстко централізоване планування. У цих умовах М. Хрущов розгорнув широку програму реформування економіки.

Економічні реформи, проведені в 50-ті роки, радикально змінили умови розвитку промисловості і сільського господарства.

Позитивні наслідки мали, зокрема:

- децентралізація керівництва економікою, запроваджена у 1957 р. Керівництво промисловістю було передано раднагоспам економічних районів, які управляли промисловістю на своїй території, незалежно від профілю. В Україні було створено 11 економічних районів;
- збільшення асигнувань на забезпечення науково-технічного-прогресу;
- підвищення самостійності колгоспів і радгоспів;
- ліквідація машинно-тракторних станцій і передача їх майна колгоспам і радгоспам;
- збільшення закупівельних цін на зерно (у 7 разів), картоплю (у 8 разів), продукцію тваринництва (у 5,5 рази).

Внаслідок цього, як вже зазначалося, друга пол. 50-х рр. стала періодом помітного економічного зростання, сільське господарство вперше стало рентабельним.

Одночасно сільське господарство стало справжнім полігоном для різного роду непродуманих реорганізацій і нововведень, нереальних понадпрограм (цілінна епопея, небачене розповсюдження кукурудзи і т. п.), що негативно позначилося на виробництві сільськогосподарської продукції.

Позитивні зрушення в народному господарстві дали змогу здійснити низку заходів у соціальній сфері. Зросла заробітна плата при одночасному скороченні робочого тижня. Було зменшено, або й зовсім скасовано податки із зарплати низькооплачуваних робітників і службовців. Майже вдвічі збільшилася оплата праці колгоспників. 1956 р. затверджено систему пенсійного забезпечення й підвищено пенсії робітникам і службовцям, а з 1964 р. запроваджено державну систему соціального, в тому числі пенсійного, забезпечення колгоспників. З'явилися нові магазини, їдальні, кафе, ресторани, урізноманітнювався асортимент продовольчих і промислових товарів.

Протягом 1956-1965 рр. 18 млн. громадян республіки отримали державне житло. Почали споруджуватися будинки із ізольованими одно-, дво- і трикімнатними квартирами на сім'ю.

У результаті цих та інших соціальних програм підвищився добробут населення, прибутки працюючих зросли за 1951-1958 рр. на 230%.

У цілому ж рівень життя в Україні підвищувався повільно. Виробництво споживчих товарів, сфера послуг, громадське харчування відставали від потреб населення.

Незважаючи на всі позитивні результати, реформи не пішли далі реорганізацій управлінської сфери. Підприємства, як і раніше, не мали господарської самостійності, госпрозрахунку, не могли самі планувати виробництво й витратити одержані кошти.

У першій половині 60-х років темпи розвитку промисловості і сільського господарства почали падати. Якщо за 1951-1958 рр. промислова продукція щорічно зростала на 12,3%, то за 1959-1965 рр. – на 8,8%. З 1950 по 1958 рік обсяг валової продукції сільського господарства республіки зріс на 65%, а в 1958-1964 рр. – на 3%. Продуктивність праці значно відставала від показників розвинутих капіталістичних країн.

Таким чином, на поч. 60-х рр. ситуація в СРСР різко погіршилася.

Проведена в 1961 р. грошова реформа негативно позначилася на життєвому рівні населення, призвела до зростання цін. По країні прокотилася хвиля протесту, а в 1962 р. у Новочеркаську відбулися страйки робітників розстріляні військами.

Після посухи 1963 р. виникла продовольча криза, населення було поставлене на межу

голоду. З цього часу Радянський Союз почав закуповувати зерно за кордоном, були введені картки на хліб. Незадоволення народу зростало.

У цих умовах з ініціативи найближчого оточення М. Хрущова, у т. ч. М. Підгорного і П. Шелеста, пленум ЦК КПРС (жовтень 1964 р.) звільнив М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС та Голови Ради Міністрів СРСР. Першим секретарем ЦК КПРС був обраний Л. І. Брежнєв.

Отже, реформи М. Хрущова мали багато позитивних моментів, але внаслідок їх половинчатості і непослідовності кардинальних змін в економіці та інших сферах суспільного життя не відбулося. Серія соціально-економічних програм була науково необґрунтованою і нерідко межувала з авантюризмом.

Усунення М. Хрущова фактично означало відмову від реформ і лібералізації. В Україні, як і в Радянському Союзі в цілому, наступило двадцятиріччя панування консервативних сил.

4. Наростання кризових явищ у соціально-економічному, політичному і культурному житті (друга половина 60-х – середина 80-х років)

Післяхрущовський період (1964-1984) у житті народів СРСР, в т. ч. й України як період “застою”, що проявився в економіці, суспільно-політичному та культурному житті країни. Він характеризувався надмірною ідеологізацією суспільної свідомості, посиленням тоталітарних тенденцій в адміністративно-державному управлінні, боротьбою з інакомисленням. Було припинено хрущовські реформи, які незважаючи на непослідовність, все ж вели до лібералізації та гуманізації суспільства. Почався тотальний наступ на шістдесятників, практично припинився процес реабілітації репресованих сталінським режимом, пройшла хвиля арештів і судових процесів, посилилася русифікація України. Десталінізація поступилася місцем неосталінізму.

Захопивши владу, нове партійно-державне керівництво, очолюване Л. Брежнєвим з одного боку прагнуло задекларувати свою нібито реформаторську сутність, а з іншого повинно було зважати на нагальні потреби життя. Тому з 1965 р. почалося здійснення економічної реформи з метою прискорення науково-технічного прогресу, інтенсифікації розвитку народного господарства СРСР. Оскільки цю реформу часто ототожнювали з іменем тогочасного голови Ради міністрів СРСР О. Косигіна, то вона ще отримала назву “косигінської”

Зокрема, в галузі сільського господарства реформа передбачала:

- підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію;
- встановлення твердих планів закупівлі сільськогосподарської продукції. За здану продукцію понад план встановлювалася надбавка 50% закупівельної ціни;
- перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства;
- заходи, що сприятимуть розвитку соціальної сфери села.

Крім того, з 1965 р. було створено сприятливі умови для розвитку присадибних ділянок колгоспників і робітників, збільшено поставки на село техніки, устаткування й добрив. Стимулювалося запровадження врожайних сортів рослин, високопродуктивних порід худоби. Це привело до зростання валових зборів зерна, виробництва цукру, молока та

м'яса.

Проте істотних змін в аграрній політиці не відбулося – реформа лише дещо “обновила” колгоспну систему. Вже з початку 70-х років значно збільшились плани обов’язкового продажу сільськогосподарської продукції, тому в господарствах її залишалося менше для власних потреб. Постійно зростали ціни на техніку, будівельні матеріали й добрива, що надходили в село, посилювалась його експлуатація за допомогою цінових ножиць. Все це мало сприяло ліквідації відставання виробництва сільськогосподарської продукції створенню достатка продовольства і сировини для промисловості. Для забезпечення населення продовольством держава вимушена була закуповувати хліб за кордоном.

До цього слід додати безгосподарське використання земель: відведення найродючіших ґрунтів під індустріальну забудову (із сільськогосподарського обігу було вилучено під ці цілі понад 1 млн. га родючих земель), бездумні програми хімізації, меліорації та будівництва штучних водоймищ.

Занедбаною залишалися соціальна та духовна сфера на селі. Соціально-побутові й культурні умови селян, як і раніше значно відставали від міських. Плата за важку, часто ненормовану, ручну працю трудівників села була невелика й майже не зростала. Це посилювало міграційні процеси: у 1966-1985 рр. 4,6 млн. найпрацьовитіших селян (понад чверть сільського населення України) виїхали до міст. Продуктивність праці в сільському господарстві не зростала.

Реформа в промисловості передбачала перехід від адміністративних до економічних методів управління:

- переведення підприємств на госпрозрахунок;
- оцінку діяльності підприємств не по валовій, а по реалізованій продукції;
- створення на підприємствах фондів матеріального стимулювання і т. п.

Але, з іншого боку, здійснювалася централізація управління економікою: замість республіканських раднаргоспів, створених Хрущовим, відновлювалася система управління через союзні та союзно-республіканські міністерства. 95% підприємств України знову були підпорядковані Москві.

Нові підходи спочатку динамізували промислову сферу. Економісти називали восьму п’ятирічку (1966-1970 рр.) “золотою”. В Україні основні виробничі фонди і загальний обсяг промислового виробництва зріс на 50%, а національний дохід – на 30%.

Проте, вже на поч. 70-х рр. з’явилися симптоми, які свідчили, що реформа зазнала краху. Причини провалу економічної реформи сер. 60-х рр. полягали у наступному:

- реформа не торкалася основ адміністративно-командної системи, мала не комплексний характер, не змінювала структурної інвестиційної політики;
- партійно-державний апарат не міг, та й не хотів відмовитися від звичних методів управління економікою.

Виявилося, що збільшувати прибуток можна не лише за рахунок підвищення якості продукції, а й за допомогою зростання цін. Союзний центр узявся скорочувати, а потім зовсім ліквідував фонди підприємств. Жорстка ієрархічна структура управління знову зв’язала руки виробникам, звівши нанівець їхню навіть обмежену самостійність.

З початку 70-х років темпи економічного зростання уповільнюються. Середньорічні темпи приросту валового суспільного продукту та національного доходу в Україні становили відповідно:

- у 1966-1970 рр. – 6,7 і 7,8%

- у 1971-1975 рр. по 5,6%

- у 1976-1980 рр. – 3,4 і 4,3%

- у 1981-1985 рр. – 3,5 і 3,6%

За загальним обсягом виробництва промислової продукції Україна увійшла до числа найбільш розвинених країн. Але її економіка продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом. Рік у рік збільшувалася чисельність зайнятих у промисловості, вона використовувала дедалі більше сировини й енергоносіїв, а приріст продукції сповільнювався.

Командна система не змогла повністю вписатися в умови, запропоновані НТР, внаслідок чого СРСР після нового витка світової науково-технічної революції, пов'язаної, зокрема, з розвитком у 70-х роках інформатики, почав безнадійно відставати. Продуктивність праці була нижчою, ніж у США: в промисловості – у 2 р., у сільському господарстві – у 5 разів! До того ж, темпи її підвищення упали в 1981-1985 рр. удвічі.

Низькою була якість вітчизняних товарів. У 1986 р. лише 15,9% промислових виробів досягли вищої категорії якості.

Важким тягарем були величезні витрати на оборонні цілі, які ще більше зросли із введенням радянських військ до Афганістану. Гонка озброєнь позначилася насамперед на важкій індустрії України, що забезпечувала потреби військово-промислового комплексу.

Збільшився бюрократичний апарат. Щорічно апарат управління зростав на 300-350 тис. осіб, досягнувши у 80-х рр. 18 млн. Лише у 1975-1985 рр. кількість союзно-республіканських і союзних Міністерств, відомств і державних комітетів збільшилася приблизно на 20%. Консервативні правлячі кола лякалися змін, вбачали в них загрозу своєму пануванню, тому виступали проти радикальних реформ. З'являється "культ сірості" в управлінні державою.

Посилилися безгосподарність і безвідповідальність, усе більше заявляли про себе корупція, організована злочинність і "тіньова" економіка.

Таким чином, у 70-80 і рр. народне господарство вступило у смугу кризи.

В Україні все помітніше виявлялася притаманна колонії структура економіки, що характеризувалася перевагою паливних і сировинних галузей. На споживчий ринок працювало менше 30% потужностей української промисловості (тоді як у розвинутих країнах цей показник досягав 50-60% і більше).

Економічний потенціал України нарощувався без урахування екологічних факторів. Застарілі технології підприємств завдавали великої шкоди природі. В 70-х роках в Україні розпочалося будівництво атомних електростанцій із використанням недосконалих реакторів. Посилювалася експлуатація природних багатств республіки. Щорічно тут видобували понад 1 млрд. тонн корисних копалин і викидали на поверхню 2,5 млрд. тонн супутніх порід, що забруднювали довкілля. Отруєння землі, води й повітря промисловими відходами в Україні було в 10 разів більшим, ніж в СРСР. Задля союзних потреб були практично спустошені багатства українських газових родовищ, вичерпувались запаси вугілля.

Від стану економіки безпосередньо залежало вирішення соціальних проблем. У другій половині 60-х – на початку 70-х рр. зростала номінальна й реальна заробітна плата робітників і службовців, було встановлено п'ятиденний робочий тиждень, запроваджено систему пенсійного забезпечення колгоспників, інтенсивно будувалися житлові будинки, заклади освіти й культури.

Проте, сповільнення темпів розвитку народного господарства в наступні роки негативно

позначилося на соціальній сфері. При зростанні грошових доходів їх дедалі важче було використати для придбання необхідних товарів. Відставання сільського господарства, легкої та харчової галузей промисловості обмежувало обсяг і асортимент товарів широкого вжитку, рік у рік зростали черги за найнеобхіднішим. Важке становище склалося в галузі охорони здоров'я. Лікарням не вистачало обладнання, медикаментів. Та й кваліфікація персоналу була недостатня. А третина українських сіл взагалі не мала жодних медичних закладів. У республіці високою залишалася смертність, низькою була народжуваність, що призвело до падіння темпів природного приросту населення.

До того ж, не слід забувати, що досягнутий у ці часи рівень добробуту населення був відносним: за рівнем життя Україна на поч. 80-х рр. заходила серед країн, які займали 50-60-і місця у світі. Забезпечувався ж відносний добробут народу в 60-70-і рр. переважно за рахунок розпродажу національних природних багатств – нафти, газу, вугілля, лісу.

Десятки мільярдів карбованців не використовувалися для модернізації народного господарства в цілому, для істотного покращення соціально-культурної сфери, а просто “проїдалися”.

Населення не знало справжньої ціни своєму “достатку”, того, що він має нездоровий і тимчасовий характер.

Нафтовий “бум” 70-х рр. пройшов, а в бюджеті СРСР почали з’являтися багатомільярдні дефіцити.

У суспільно-політичному житті посилювалися деформації. Сподівання прогресивної громадськості на продовження процесу десталінізації не виправдалися. Звуження демократії, бюрократичне засилля, порушення законності, нехтування прав і свобод людини, вихваляння Л. Брежнєва – ці та інші неосталіністські тенденції ставали дедалі виразнішими.

У 1967 р у структурі КДБ було створено спеціальне “п’яте управління” по боротьбі з “ідеологічними диверсіями”, а в дійсності – з інакомисленням. Знижувалася соціальна активність населення, зростала соціальна апатія.

Адміністративно-командна система робила все, щоб із суспільних відносин виключити національний фактор.

Цьому підпорядковувалися гасла про зближення і злиття націй, про утворення нової історичної спільності – радянського народу. На практиці це означало тотальне зросійщення України. Українська культура й українська мрва опинилися в критичному стані.

Будь-яка спроба українського керівництва діяти без вказівок із Москви розцінювалася як націоналізм і нещадно каралася. Спроби П. Шелеста (В 1963-1972 рр. – перший секретар ЦК КПУ) захистити економічні інтереси республіки, підтримати розвиток національної мови та культури й відродити історичні традиції українського народу викликали негативну реакцію союзного керівництва, яке 1972 р. змістило його з посади.

Наступником П. Шелеста став В. Щербицький (1972-1983 рр.), вищим орієнтиром якого були інтереси і настрої союзних верхів, а не населення України.

З 1970 р. КДБ республіки очолив В. Федорчук, ініціатор особливо жорстких політичних репресій. Новим секретарем ЦК КПУ з питань ідеології став В. Маланчук, під кураторством якого в Україні було встановлено тотальний ідеологічний контроль,, розгорнулася шалена боротьба з “українським буржуазним націоналізмом”.

Таким чином, партійно-державне керівництво України взяло курс на зміцнення тоталітарної системи.

7 жовтня 1977 р було прийнято нову Конституцію СРСР, а 20 квітня 1978 р. – новий Основний Закон УРСР. Зафіксовані в цих документах декларативні положення значною мірою розбігалися з реальним життям. Так, за Конституцією УРСР 1978 р., останньою Конституцією, що діяла до прийняття Конституції незалежної України 1996 р., Українська РСР формально визнавалася суверенною радянською соціалістичною державою (ст. 68), але об’єднаною у єдину союзню багатонаціональну державу. Зазначалося також, що

Українська РСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР (Ст. 69), але не було передбачено механізму такого виходу, що також свідчило про формальний характер проголошеного суверенітету. Конституція також формально узаконила безмежну владу комуністичної партії, оголосивши її “ядром політичної системи суспільства”.

Політичне життя в СРСР у цілому і в республіці зокрема дедалі більше набувало закритого характеру, наростав диктат. У самій партії посилювалася прірва, що відділяла партійну верхівку від основної маси комуністів.

У цих умовах, як протест проти антинародних дій партійно-державного апарату, проти обмеження національного життя в Україні набирає силу дисидентський.

5. Розгортання правозахисного і дисидентського руху.

Термін “дисиденти” був занесений із Заходу і вживався для визначення інакодумців, які в тій чи іншій формі відкрито висловлювали свої погляди, що незбігалися з офіційною політикою. Дисидентський рух в Україні зародився в сер. 1950-х років як протест проти бездержавності, панування партійно-державної бюрократії, утисків національно-культурного життя, зростаючої русифікації. В ньому виділяють наступні основні етапи:

сер. 50-х рр. – 1968 р. – зародження дисидентства, його ідеологічне та організаційне оформлення;

1968 – 1976 рр. – піднесення дисидентського руху і тимчасовий вихід його із підпілля;

кінець 70-х – сер. 80-х рр. – тимчасовий спад активності дисидентського руху;

друга половина 80-х рр. – з початком перебудови – діяльність дисидентів активізується, створюються умови для національно-державного відродження.

Головними центрами активності українського дисидентського руху були Київ і Львів. Відкриті прояви інакомислення спостерігалися також у Дніпропетровську, Івано-Франківську, Луцьку, Одесі, Тернополі та інших містах. За підрахунками західних дослідників, кількість людей, які протягом 60-70-х років були заангажовані у різних формах дисидентської діяльності, сягала майже тисячі чоловік. Серед них були представлені інженери, лікарі, вчителі, журналісти, робітники, науковці, літератори, студенти, митці, священнослужителі, селяни та ін.

Загалом в українському дисидентському русі, на думку сучасних дослідників, можна виділити чотири основні напрями: самостійницький, національно-культурницький, правозахисний, релігійний.

Найрадикальнішим, а тому найбільш переслідуваним був самостійницький напрям. Його прихильники виступали за державну незалежність України, яку планували здобути мирними засобами, хоча окремі з них не відкидали можливості збройного виступу. Найбільш яскравими представниками цієї течії були члени Української робітничо-селянської спілки на чолі з Л. Лук’яненком. Ця організація виникла наприкінці 1950-х років на Львівщині. Метою спілки визнавався вихід України з СРСР згідно з Конституцією. Україна мала “стати абсолютно ні від кого незалежною самосійною державою з широко розвиненим соціалістичним державним устроєм.” Однак, у січні 1961 р. організацію було викрито, а її учасників засуджено на різні терміни ув’язнення.

Подібні судилища відбулися також над членами інших підпільних організацій, зокрема Українського національного комітету (1962) та Українського національного фронту (1967). Учасники УНФ, наприклад, ставили за мету утвердження самостійної Української

держави, розробили програму перебудови суспільства на демократичних засадах. У результаті кількох чоловік було розстріляно, багатьох засуджено на тривалі строки.

Яскравими представниками цього напрямку були також історик В. Мороз, журналіст В. Чорновіл, вчителька О. Мешко, мистецтвознавець Б. Горинь, психолог М. Горинь, поет В. Стус, письменник Г. Снегірьов, літературний критик Є. Сверстюк та ін.

Національно-культурницький напрям був представлений насамперед такими шістдесятниками, як літературні критики І. Дзюба та І. Світличний, літературознавець М. Коцюбинська, мовознавець З. Франко та ін. і базувався на необхідності духовного і культурного відродження українського народу, передусім його національної самобутності, історії, традицій, мови. Поборники національно-культурних прав протестували проти цілеспрямованої русифікаторської політики, нищення пам'яток історії та культури, незаконних арештів, утисків національної інтелігенції тощо.

Представники правозахисного напрямку виступали на захист невід'ємних прав людини, за дотримання конституції і законів, примат особи перед державою. Серед них виділялися генерал П. Григоренко, інженер М. Маринович, математик Л. Плющ, психіатр С. Глузман та ін. Зокрема, генерал П. Григоренко рішуче й послідовно обстоював права кримсько-татарського народу, репресованого комуністичним режимом.

Окремою сторінкою в історії правозахисного напрямку та і, в цілому, всього дисидентського руху в Україні стала діяльність Української Гельсінської Групи (УГГ). Вона була утворена в листопаді 1976 року для сприяння і контролю за реалізацією Гельсінського Акта 1975 р. Групу очолив письменник М. Руденко. Це була перша легальна дисидентська організація. Її членами стали 37 чоловік – усі найбільш активні дисиденти того часу: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Стус, І. Кандиба, Ю. Шухевич та ін. Члени УГГ вважали, що Україна має перейти до незалежності мирним шляхом, тобто відповідно до Конституції СРСР, вийшовши із Союзу завдяки вільним виборам, а українці, які жили в неволі, добившись незалежності, ніколи не впровадять колоніальної системи щодо інших народів. Влада вчинила погром групи. 23 чоловіки були заарештовані позбавлені волі. У неволі загинули В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин. Розгром групи і репресії призвели до тимчасового спаду активності дисидентського руху в Україні.

Релігійний напрям являв собою окремий різновид дисидентського руху, що обстоював права віруючих, легалізацію Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков, протестантських віросповідань та течій, повернення відібраних державою храмів та відбудову зруйнованих тощо. Серед чільних діячів цієї течії були священники В. Романюк, Й. Терля, пастор Г. Вінс та ін.

У своїй діяльності дисиденти використовували різноманітні форми боротьби. Одною з найпоширеніших форм спротиву комуністичному тоталітаризмові став т. зв. “самвидав” – поширення безцензурної літератури. У “самвидаві” циркулювали такі визначні твори, як “Інтернаціоналізм чи русифікація” І. Дзюби, “Приєднання чи возз'єднання” М. Брайчевського, “Собор у риштуванні” Є. Сверстюка, “Репортаж із заповідника ім. Берії” В. Мороза. Самвидавча література була головним джерелом інформації дисидентського руху, пробуджувала патріотичні почуття, національну самосвідомість.

Важливою формою боротьби проти зростаючих репресій були демонстрації протесту. Дисиденти надсилали петиції й листи протесту проти репресій у вищі партійні та державні інстанції, створювали громадські комітети на захист заарештованих, приїжджали на відкриті процеси над інакодумцями, але відмовлялися виступати на них свідками тощо.

Іноді акції протесту набирали крайніх форм. Декілька осіб здійснили акти самопалення. Нерідко українські дисиденти вдавалися до зречення радянського громадянства, подавали заяви на виїзд за кордон. Проте лише окремим з них удавалося прорватися через “залізну завісу”. Більшість за такі дії опинялася в таборах і в'язницях.

Своєрідними протестними акціями ставали відзначення урочин, присвячених життю та творчості Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, де читали вірші, співали пісень,

обговорювали наболілі проблеми. Нерідко при цьому міліція та КДБ розганяли подібні зібрання, а їх учасників арештовували.

Практикувалися також вивішування синьо-жовтих прапорів на честь важливих подій української історії. Подібні вчинки нерідко здійснювалися на Тернопільщині, Івано-Франківщині, Львівщині. Виявлені спецслужбами патріоти жорстоко каралися.

Взагалі, опозиційний рух влада намагалася ліквідувати за допомогою арештів, відправлення найактивніших опозиціонерів у “психушки” (психіатричні лікарні). Однак на зміну одним борцям приходили інші. Домогтися ліквідації опозиційного руху владі не вдалося незважаючи ні на які репресії.

Таким чином, завдяки самовідданій діяльності українських дисидентів визріла ідея про необхідність утворення власної незалежної держави, про необхідність кардинальних перетворень у всіх сферах життя радянського суспільства.

5. Національно-державне відродження українського народу. Розбудова незалежної Української держави.

План.

1. Утвердження національної державності
2. Конституційний процес в незалежній Україні

3. Проблеми соціально-економічного та політичного реформування українського суспільства на сучасному етапі

1. Утвердження національної державності

Після смерті Л. Брежнєва в 1982 р. нове керівництво партії – Ю. Андропов (1982-1984 рр.) та К. Черненко (1984-1985 рр.) – виявилось не в змозі належним чином відреагувати на вимоги часу.

Загальна криза суспільства загострювалася. Питання змін перетворилося в питання життя чи смерті радянської системи. У березні 1985 р. Новим генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М. Горбачова з ініціативи якого в СРСР почалася перебудова суспільства.

Викликані перебудовою бурхливі зміни в суспільстві сприяли відродженню національно-визвольних процесів. Суспільно-політичний рух, що відбувався в Україні в період перебудови, мав одночасно демократичний і національно-визвольний характер. З 1985 по 1988 рр. він проявлявся, в основному, в критиці існуючого ладу, у відродженні української історії та культури. У 1988 р. населення України переходить від критики до активних політичних дій, відбувається радикалізація суспільно-політичного руху. Упродовж 1988-1989 рр. масово виникають неформальні організації, які очолюють демократичний, національно-визвольний рух: Українська Гельсинська Спілка (сформувалася на базі Української Гельсинської Групи), Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, екологічна організація “Зелений світ”, антисталінське товариство “Меморіал”, студентське об’єднання “Громада” та інші.

У вересні 1989 р. з ініціативи Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР було утворено суспільно-політичну організацію “Народний рух України за перебудову” (з 1991 р. – просто Рух) на чолі з поетом І. Драчем. У своїй програмі Рух обстоював суверенітет Української республіки, відродження української мови і літератури, порушував екологічні проблеми, висловлювався за демократизацію політичної, економічної та соціальної системи. Наймасштабнішою акцією, організованою в той час Рухом, а саме 21 січня 1990 р., став людський ланцюг на честь річниці проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у 1919 р. Ланцюг простягнувся майже на 500 км. від Львова до Києва і зібрав близько 300 тис. людей.

Значними завоюваннями національно-демократичних сил стало прийняття у жовтні 1989 р. Закону “Про зміни і доповнення Конституції (Основного закону) Української РСР” (йшлося, зокрема, про демократизацію виборчої системи, про зміни щодо розмежування повноважень між представницькими, виконавчими та судовими органами, про зміни у статусі Верховної Ради), а також закону “Про мови в УРСР” який проголосив державний статус української мови.

У 1990р., після ліквідації статті 6 Конституції СРСР та прийняття Верховною Радою УРСР постанови “Про порядок реєстрації громадських об’єднань” почали виникати політичні партії, внаслідок чого почалося формування багатопартійної системи. Серед нових партій особливо впливовими виявились Українська республіканська партія (УРП), створена в 1990 р; Українська селянська демократична партія (УСДП), створена в 1991 р.; Українська християнсько-демократична партія (УХДП), створена в 1991 р.; Партія демократичного відродження України (ПДВУ), створена в 1991р.; Партія зелених України (ПЗУ), створена в 1991 р.; Соціалістична партія України (СПУ), створена в 1991 р. (всього у 1990-1991 рр. виникло майже 20 опозиційних партій). Одні з цих партій ставили за мету досягнення державної незалежності України та побудови в ній демократичного гуманного суспільства, інші – припинення грабування українського села союзними міністерствами, відомствами, досягнення політичної та економічної самостійності.

Зрозуміло, що нові партії були слабкі організаційно та матеріально, часто не мали визначної ідеології та соціальної бази. Та все ж таки їх поява і діяльність, безумовно прискорювали політизацію суспільної свідомості, створювали передумови для завоювання суверенітету і незалежної України. Правляча ж на цей момент Комуністична партія України залишалась найчисельнішою, але її керівництво не змогло в нових умовах виробити і здійснити ефективну політику, покладалося на бюрократично-апаратні й силові методи впливу.

Усвідомивши, що нечисленність і роздробленість багатьох партій не підуть на користь справи, у січні 1991 р. у Харкові був утворений Демократичний конгрес, що оформив коаліцію демократичних сил.

Внутрішня ситуація в республіці дедалі все більше ускладнювалася й політизувалася. Опозиційні партії і угруповання діставали підтримку населення, з лав КП України в 1990 р. вийшло понад 200 тис. осіб, а вступило лише 38 тис.

У такій складній обстановці в березні 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради України та місцевих рад народних депутатів. Дві третини із 450 депутатських місць у Верховній Раді здобули представники КПУ, господарські керівники. Демократичний блок, очолюваний Рухом (до блоку увійшли 43 громадські організації та групи) домогся значного успіху. Він здобув ¼ мандатів в українському парламенті, переміг на виборах до місцевих рад у західних областях України.

Демократичні сили у Верховній Раді створили парламентську опозицію – Народну Раду (125 чол.) на чолі з І. Юхновським. Народній раді протистояла прокомуністична більшість (“група 239”), яку очолював О. Мороз.

Та саме при цьому розкладі політичних сил 16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Декларація проголосила невід’ємне право українського народу на самовизначення, верховенство, самостійність, повноту і неподільність

влади республіки в межах її території.

Історичне значення Декларації полягало в тому, що вона поклала початок мирному процесу відродження незалежності України.

Значне посилення політичної активності населення спостерігалося також в інших республіках, особливо в Росії. Усе це спричинилося до того, що партійне керівництво СРСР спробувало силоміць повернути країну до старих порядків. Державний переворот 19-21 серпня 1991р. очолили віце-президент СРСР Г. Янаєв, прем'єр-міністр В.Павлов, голова КДБ В. Крючков, міністри оборони і внутрішніх справ Д. Язов, Б. Пуго та ін. Був утворений державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) на чолі з Г. Янаєвим. Проте змовники одразу ж зіткнулися з рішучою протидією керівництва РРФСР на чолі з Президентом Б. Єльциним. Керівництво Верховної Ради України заявило про те, що постанови ДКНС не мають юридичної сили в Україні.

Спроба здійснити державний переворот закінчилася поразкою. Компартія виявилася остато дискредитованою. У цих умовах Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 р. прийняла історичний документ – “Акт проголошення незалежності України”. Таким чином припинилося існування УРСР і з'явилася незалежна держава Україна. 30 серпня Постановою Президії Верховної Ради КПУ була заборонена (відновила свою діяльність у 1993 році).

1 грудня 1991 р. відбувся референдум і вибори президента України. 90,3% громадян, які взяли участь у референдумі підтвердили Акт проголошення незалежності України. Президентом України, набравши вже в першому турі 61,6% голосів виборців, став Голова Верховної Ради України Л.М.Кравчук.

Проголошення незалежності України стало подією всесвітньо-історичного значення. Визначальну роль у створенні незалежної української держави відіграв народ України.

Після провалу перевороту союзні республіки одна за одною проголосили свою незалежність. 7-8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі, під Брестом відбулась зустріч лідерів України, Білорусії та Росії. Президент України Л. Кравчук, Президент Росії Б. Єльцин, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич констатували, що вихід республік з СРСР і утворення незалежних держав стало реальним фактом і що СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування. Вони підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), до якого можуть приєднатися республіки колишнього СРСР та інші країни.

До складу СНД увійшло 11 республік, причому Україна – на правах асоційованого члена (вона не визнала всіх пунктів угоди). За час існування цієї організації значних політичних і економічних результатів у її діяльності не досягнуто.

З самого початку проголошення своєї незалежності Україна розпочала творення нових атрибутів національної державності. Враховуючи трагічний досвід попередніх визвольних змагань, одним із пріоритетних напрямків стало формування Збройних сил. Вже 24 серпня 1991р. парламентською постановою “Про військові формування в Україні” всі війська, дислоковані на українській території, підпорядковувалися Верховній Раді. У січні 1992р. розпочалося складання військової присяги на вірність Україні.

20 вересня 1991р. було ліквідовано КДБ, а на його основі постала Служба безпеки України. Вона могла користуватися лише конституційними методами діяльності, була підпорядкована Президенту і підконтрольна Верховній Раді.

Важливим кроком на шляху утвердження національної державності стала зміна назви держави. Законом від 17 вересня 1991р. назва “Українська Радянська Соціалістична Республіка” була замінена на споконвічну назву держави – “Україна”.

Законом від 8 жовтня 1991 р. “Про громадянство України” визначено правовий статус її населення. Громадянство України надавалося всім, хто проживав на її території, не був громадянином іншої держави і не заперечував проти цього.

У тісному зв'язку із законом “Про громадянство України” перебувала “Декларація прав

національностей України”, прийнята Верховною Радою 1 листопада 1991 р. У ній підкреслювалося, що Україна гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні економічні, політичні, соціальні і культурні права. Також у листопаді 1991 р. було прийнято закон “Про державний кордон України”, яким встановлювалися кордони, порядок їх охорони і перетину.

Неодмінним атрибутом кожної держави є її символіка – прапор, герб, гімн. У січні-лютому 1992 р. Верховна Рада затвердила державну символіку незалежної України: Державний герб (тризуб), Державний прапор (синьо-жовтий), Державний гімн (музика Вербицького до національного гімну “Ще не вмерла Україна” на слова П.Чубинського).

Окрім згаданих нормативних актів, вагомими чинниками зміцнення української державності стали закони “Про прикордонні війська України”, “Про прокуратуру”, указ Президента “Про утворення державного митного комітету України” та ін. Практично з нуля створено такі інститути, як Національний банк України, посольства та консульства, експортно-імпорتنі організації, Українська фондова біржа.

Таким чином, основним змістом цього етапу історичного розвитку України стали процеси пов’язані з політичним і правовим оформленням нашої держави.

2. Конституційний процес в незалежній Україні

З самого початку державотворчі процеси в незалежній Україні надзвичайно ускладнювалися через відсутність нової Конституції. Саме вона мала визначити принципи формування і здійснення державної влади, засади суспільного і державного устрою країни, форми правління, створити юридичну базу для розробки і прийняття нових законів та інших державних нормативних актів. Діючою залишалася Конституція УРСР 1978 р., до якої в умовах розбудови самостійної держави було внесено понад 200 поправок. Закони, які приймалися, нерідко суперечили чинній Конституції, що підривало принципи законності.

Зрозуміло, що ця проблема не могла залишатися поза увагою всіх відповідальних політичних сил та органів влади в державі. Тому перші кроки на шляху до створення нової Конституції були зроблені ще до проголошення державної незалежності України. Власне, початок новітнього конституційного процесу в Україні пов’язують з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, де, як вже зазначалося вище, утверджувалося здійснення українським народом його невід’ємного права на самовизначення та проголошувалися нові принципи організації публічної влади та правового статусу людини і громадянина. Далі розпочалася робота з підготовки проекту нової Конституції України. Хронологічно вона здійснювалася таким чином:

24 жовтня 1990 року Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (Комісію з розробки нової Конституції Української РСР) у складі 59 осіб під головуванням тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л.М.Кравчука;

- комісія розробила Концепцію нової Конституції України, де було сформульовано загально-методологічні принципи майбутньої Конституції України. Цю Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 року;

- на основі Концепції Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26 жовтня 1993 року.

Проте, незавершеність розподілу функцій, неузгодженість дій між гілками влади спричинили протистояння між ними. Особливо гострого характеру набули відносини між Президентом і

Верховною Радою. Верховна Рада 1-го скликання (1990 – 1994 рр.) всіляко намагалася обмежити вплив Президента Л. Кравчука на внутрішні справи в країні. Протистояння Президента та Верховної Ради на фоні загальної кризи і соціального протесту, що зростав, закінчилося рішенням сторін про дострокове припинення їх повноважень. У цих умовах конституційний процес після 26 жовтня 1993 року було практично перервано.

У березні – квітні 1994 року відбулися вибори до Верховної Ради. Головою Верховної Ради II скликання (1994 – 1998 рр.) було обрано лідера Соціалістичної партії О. Мороза. Майже третину мандатів у парламенті контролювало ліве крило.

У червні – липні 1994 року відбулися вибори Президента України. Перемогу на них здобув Л. Кучма, за якого у другому турі віддали голоси понад 52% виборців.

Однак, стосунки між гілками влади в результаті оновлення вищих органів влади суттєво не поліпшилися. Відсутність ефективної системи влади призводила до падіння авторитету влади, до втрати нею контролю над суспільними процесами.

Питання негайного прийняття нової Конституції набуло особливої актуальності. Тому конституційний процес було відновлено. 10 листопада 1994 року Верховна Рада України затверджує новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л.Д.Кучма та Голова Верховної Ради України О.О.Мороз.

Одночасно з розробкою проекту Конституції України необхідно було вирішити питання про встановлення (до прийняття Конституції України) тимчасового конституційного правопорядку. Це було зумовлено тим, що Конституція Української РСР 1978 року внаслідок внесення до неї, як це вже зазначалося вище, багато неузгоджених між собою змін та доповнень перетворилася на внутрішньо суперечливий документ. У зв'язку з цим виник стан конституційної невизначеності, коли різні статі Конституції України по-різному визначали принципові положення щодо організації влади в Україні (наприклад стаття 2 закріплювала радянську модель організації влади, стаття 93 – організацію влади на засадах принципу розподілу влад).

У результаті складних переговорів між законодавчою та виконавчою гілками влади 8 червня 1995 року був підписаний Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України “Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України”. Конституційний Договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні. Після більш як року напруженої роботи, який включав, зокрема, широке обговорення і доопрацювання тексту нової Конституції вона була прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

Прийняття Конституції завершило період державного становлення, закріпило правові основи незалежності України. Наша країна реально стала невід’ємною частиною європейського і світового співтовариства.

В Конституції Україна визначена як незалежна, суверенна, демократична, соціальна і правова держава. За формою правління Україна є республікою (за варіантом 1996 р. – президентсько-парламентською), за державним устроєм – унітарною, тобто єдиною, соборною державою.

Система прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією, відповідає загальновизнаним демократичним стандартам, закріпленим міжнародно-правовими актами. Відповідно до Основного закону утвердження і забезпечення прав і свобод є пріоритетним напрямком діяльності держави.

З прийняттям Конституції у цілому завершився процес формування законодавчої, виконавчої і судової влади в Україні. Отже, прийняття Конституції на деякий час внесло стабільність у політичне життя українського суспільства, законодавчо розмежувавши права і обов’язки різних гілок влади, політичних партій і громадських організацій.

З іншого боку, Конституція наділила Президента України значними повноваженнями. Час показав, що це було виправданим у перші роки становлення держави. Згодом же у практиці

державотворення почав проявлятися дисбаланс у повноваженнях і відносинах між Президентом, парламентом і урядом.

Розуміючи це, Президент України Л.Д.Кучма в серпні 2002 року у своєму телевізійному зверненні до українського народу офіційно проголосив курс на реформу політичної системи держави. Стрижнем політичної реформи мала стати трансформація президентсько-парламентської форми державного правління в парламентсько-президентську. У цьому випадку деякі повноваження від президента повинні перейти до парламенту. Але при цьому зростає і відповідальність Верховної Ради, зокрема, за формування і діяльність уряду.

Був запропонований і механізм здійснення реформи, згідно з яким за підсумками парламентських виборів, що повинні проводитися на партійній основі, формується парламентська більшість. З її представників на коаліційній основі і формується уряд, за діяльність якого несуть відповідальність ті політичні сили, що делегували своїх представників у керівництво Кабінету Міністрів.

З моменту проголошення ідеї здійснення політичної реформи було внесено декілька її проектів. Їхнє обговорення відбулося в гострій політичній боротьбі. Внаслідок цього, на якийсь час питання про здійснення реформи “зависнуло у повітрі”. До нього повернулися під час гострої кризи, що вибухнула в країні восени 2004 року в період президентських виборів.

8 грудня 2004 року в пакеті з іншими найважливішими законопроектами було розглянуте питання про політичну реформу, що передбачає перехід України від президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської не пізніше 1 січня 2006 року. За цей пакет законопроектів проголосували 402 народні депутати. Відповідні зміни були внесені до Конституції України. Прийняття нових Законів України (у тому числі і стосовно порядку проведення повторного голосування щодо виборів Президента України) дозволило істотно стабілізувати політичну обстановку в країні.

Отже, головна суть внесених до Конституції змін полягає у тому, що в умовах переходу до парламентсько-президентської республіки повноваження Верховної Ради збільшуються, а Президента – зменшуються.

Проте, і нові зміни піддаються жорсткій критиці з боку частини українського політикуму. Тому питання подальшої політичної реформи, внесення чергових змін до Конституції держави на сьогоднішній день продовжує залишатися відкритим.

3. Проблеми соціально-економічного та політичного реформування українського суспільства на сучасному етапі, його зовнішньополітичні орієнтири

Утвердження реальної політичної незалежності неможливе без утворення стабільної високоефективної національної економіки.

Між тим, в момент проголошення незалежності, Україна виявилася немічною і деформованою в економічному відношенні державою: 95% підприємств підпорядковувалися Москві, майже 80% усього виробництва не мало завершеного технологічного циклу, лише 28% становили галузі групи “Б”, екстенсивний шлях розвитку, науково-технічна і технологічна відсталість (термінової зміни вимагали 40% машин і устаткування), низька конкурентноспроможність і т. д. – такими були її основні економічні характеристики.

Розпад СРСР, розрив усталених за довгі роки торгово-економічних зв’язків з пострадянськими республіками, зволікання з початком ринкових реформ, відсутність надійної правової бази економіки, голопуча інфляція (за даними Світового банку у другій половині 1993р. Рівень інфляції в Україні був найвищим в світі і перевищував показники світових війн), корупція і економічна злочинність, проблеми внутрішньополітичної стабільності призвели до безпрецедентного падіння ВВП, що тривало з 1991р. по 1998рр. Серед 15 союзних республік колишнього СРСР Україна опинилася на 14 місці за масштабами спаду економіки. Позаду

залишалася тільки Вірменія.

Спроби вирішити питання адміністративним шляхом належного ефекту не давали. Так, Верховна Рада 1-го скликання (1990-1994рр.) за час своєї діяльності змінила чотири уряди, розглянула сім програм виходу із кризи. Але жодна з них реально не була втілена в життя. Основні причини цього полягали в нерішучості і половинчатості програм, у затягуванні формування твердої виконавчої влади, блокуванні рішень уряду консервативною більшістю Верховної Ради, непередуманості програм соціального захисту людей, що робило реформи непопулярними.

Проте з кінця 1990-х рр. з'явилися ознаки покращення ситуації. Країна почала виходити з економічної кризи. У 2000р. річ ВВП склав 5,9%, у 2001 – 9,1%, у 2004р – понад 12% у порівнянні з попереднім роком. Темпи зростання ВВП в Україні в перше п'ятиріччя нового століття були найвищими в Європі.

Основними причинами цього стало закінчення процесу переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки. До кінця 1990-х рр. було завершено формування власної початкової, банківської, митної та інших систем, що визначили основну інфраструктуру Української держави, розвивалися нові конкурентоздатні форми виробництва; завершувалося формування фінансової системи; відбувалася ліберізація господарських зв'язків; усе більшого значення набувало підприємство; скоротився дефіцит державного бюджету. Позитивну роль в економічному піднесенні відіграли реформування відносин властності, роздержавлення і приватизація (правда остання проводилася не завжди відкрито і з численними порушеннями).

У 2000-2001 рр. зросли обсяги промислового виробництва(відповідно – 13% і 14,2%); була приборкана інфляція (з 25% у 2000 р. до 6 % у 2001 р.); в економіці було покінчено з бартером, країна вперше побачила “Живі гроші”. Вперше в історії незалежної України уряд не вдався до позичання коштів за кардоном, при цьому зовнішній борг зменшився на 17%, було досягнуто домовленості про його реструктуризацію. Сільське господарство почало працювати з прибутками, селяни одержали 7 млрд. гривень оборотних коштів. Повністю були погашені заборгованості по пенсіях і зарплатах бюджетним працівникам, ці виплати стали здійснювати регулярно і без перебоїв при цьому пенсії і зарплати за ці два роки збільшилися в два рази.

В 2002-2005рр. загальні економічні показники країни продовжували зростати. Ріст ВВП у 2003 р. склав 8,5%, а в 2004 р. – понад 12%. У 2004 р. було отримано 41,7млн. Тонн зерна, що значно більше, ніж в усі попередні роки. До енергетичної системи України підключений четвертий блок Рівненської АЕС, що дав перший струм 11 жовтня 2004р. Вражаючих успіхів досягли ракето і авіобудівники. Динамічно розвивається легка і харчова промисловість.

Важливе значення має стабільність національної грошової одиниці. На сьогодні гривня є однією із самих стійких валют серед країн з перехідною економікою.

Усупереч погіршенню зовнішньоекономічної кон'юктури зберігається тенденція до збільшення українського експорту. За 2002-2005 рр. його обсяги зросли на 42%. Україна є одним з провідних експортерів чорних металів. Почав зростати експорт продукції машинобудування, легкої і харчової промисловостей.

Свідченням економічних змін, що відбуваються в державі стало надання 21 грудня 2005 р. Радою Міністрів Євросоюзу Україні статусу країни з ринковою економікою.

Чимало за останні роки зроблено у соціальній сфері. Середня заробітна плата по країні збільшилася з 376 грн. (2002 р.) до 557 грн. (2004 р.) і продовжує зростати. Підвищилися стипендії студентів вузів. Уведення пенсійної надбавки дозволило підняти рівень мінімальних пенсійних виплат. 31 січня 2004 року в Україні введена нова пенсійна система. Набути чинності Закон України “Про обов’язкове державне пенсійне страхування” і “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Разом із тим, в останні роки суспільно-політичній і соціально-економічній сферах накопичувалися і серйозні проблеми. Особливо виразно вони виявилися на тлі загально-політичної кризи і гострого політичного протистояння під час виборів Президента України восени

2004 р., ставши головними причинами так званої “помаранчевої революції”.

Однією з зловбодених проблем в Україні є корупція. Хоча корупція тією чи іншою мірою має місце практично в усіх державах, її рівень в Україні стабільно високий. Укнай серйозною проблемою є “тонізація” економіки. Зростання корупції і “тіньової” економіки стали можливими, насамперед у результаті зрошення влади і капіталу на всіх рівнях. Приватизація державної власності, у тому числі і підприємств стратегічного призначення, проводилася без належної гласності із значними порушеннями чинних законів. Закритість інститутів влади від громадського контролю, корпоративність у прийнятті нею рішень значною мірою породили в людей недовіру до влади.

Офіційно декларований ріст ВВП не супроводжувався адекватним зростання реальних доходів населення. Споживчі ціна на 2004 р. призвела до того, що вперше за останні роки Україна вступила новий фінансовий рік із загрозливим дефіцитом бюджету Пенсійного фонду – майже на 14 млрд. грн. Така ситуація ускладнила виконання інших соціальних зобов’язань держави.

Новий виток політичного протистояння, що розпочався наприкінці 2004 р. не міг негативно не позначитись на економіці. Уповільнилися темпи економічного зростання. Зад даними Кабінету Міністрів України з січня по вересень 2005 р. порівняно с відповідним періодом попереднього року обсяги промислового виробництва зросли лише на 3,2 %. Спостерігався спад у виробництві коксу і продуктів нафтопереробки, металургії та обробці металу. Скорочення обсягів продукції спостерігалось в 5-ти регіонів України (Донецькій, Львівській, Херсонській, Полтавській та Тернопільській областях).

Дуже значну проблему для економіки держави становить різке зростання цін на енергоносії (особливо на природний газ), які Україна імпортує головним чином з Росії та Туркменістану. Постало питання енергетичної залежності країни, що може мати серйозні негативні політичні наслідки.

Вимагає радикального відновлення законодавче забезпечення економіки. Ці та інші проблеми значно ускладнюють походження іноземних інвестицій в українську економіку. Ріст безробіття, особливо в західних регіонах країни, призвів до того, що майже 7 млн. громадян були змушені виїхати на заробітки в країни Західної та Центральної Європи.

Викликає велику стурбованість стан духовності і моралі суспільства. Прожують поширюватися СНІД, наркоманія, алкоголізм, проституція. Корупція пустила глибокі корені в системи охорони здоров’я і освіти.

Продовжує залишатись напруженим суспільно-політичне життя. Березневі (2006 р.) вибори До Верховної Ради України не принесли рішучої перемоги жодній з політичних сил, хоча відносно більшість отримала Партія регіонів. Саме вона в липні того ж року стала основою для формування в українському парламенті так званої Антикризової коаліції (разом з соціалістами та комуністами). В серпні коаліціантами був сформований уряд на чолі з лідером Партії регіонів В. Януковичем. Саме відносини між антикризовою коаліцією і сформованим нею урядом з одного боку та тими політичними силами, які об’єднуються навколо Президента України В. Ющенко з іншого, і визначають на сьогоднішній день перебіг політичного процесу в Україні.

Що стосується проблем зовнішньої політики, то ще після проголошення Акта про державну незалежність Україна вперше стала рівноправним суб’єктом у міжнародних відносинах. Яскравим прикладом того було визнання України державами світового співтовариства. Першим, 2 грудня 1991 р., незалежність України визнали Польща і Канада, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня - Латвія та Литва, 5 грудня до них приєднались Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія й Хорватія; упродовж місяця Україну визнали 57 країн, а до кінця року – 132 країни. На сьогодні незалежність України визнали практично всі країни світу.

Основні підвалини зовнішньополітичного курсу, як демократичного і миролюбного, були закладені декларацією про державний суверенітет України.

У липні 1993 р. Верховна Рада схвалила “Основні напрями зовнішньої політики України”.

Документ визначив базові національні інтереси країни, обґрунтував засади та пріоритети її зовнішньої політики, серед яких – розширення участі в європейському регіональному співробітництві та в межах СНД, активна участь у діяльності ООН, співпраця з державами Європейської співдружності.

Відповідно до Статті 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співробітництва за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Основними пріоритетними напрямками зовнішньої політики України є:

- по-перше, курс на євроатлантичну і європейську інтеграцію. Нове керівництво України на чолі з Президентом В. Ющенком розглядає вступ до ЄС як одну зі своїх стратегічних цілей. До позитивних результатів у діалозі з Євросоюзом останнім часом варто віднести фіксацію України та ЄС взаємного зобов'язання проводити лінію на подальше політичне і економічне зближення і поступову інтеграцію економічних структур, що дозволить продовжувати переговори про поступове підвищення рівня відносин від співробітництва і партнерства до асоціації і інтеграції. В лютому 2005р. був підписаний трирічний план співробітництва України з ЄС. Щоправда, останнім часом з боку, як керівництва ЄС, так і провідних європейських держав висловлюється думка про те, що членство України в ЄС – це справа не дуже близького майбутнього .

- по-друге, відносини з Росією. Одним із головних напрямків у реалізації зовнішньополітичного курсу країни є зміцнення створеного партнерства з Росією.

В останні роки багато зроблено для зміцнення відносин між двома країнами. Під час візитів Б. Єльцина і В.Черномірдіна в Україну в травні 1997р. були підписані Договір про дружбу, партнерство і співробітництво, Угода про статус Чорноморського флоту і цілий пакет інших угод. На початку ХХІ ст. Україна і Росія продовжують залишатися стратегічними партнерами. Намітилася активізація українсько-російського діалогу в усіх напрямках. Обсяг торгівлі між двома державами в 2001р.

Досяг 11,7 млрд. Дол. 2002 рік був оголошений Роком України в Росії, а 2003 рік – Роком Росії в Україні. Свій перший закордонний візит новообраний Президент України В. Ющенко здійснив 24 січня 2005р. у Російську Федерацію тощо.

Однак у відносинах між двома державами іноді виникали і проблеми. Так, випробуванням на зрілість Української держави та її вміння відстоювати свою позицію став став розвиток подій навколо будівництва російською стороною дамби в Керченській затоці. Наприкінці 2005р – на початку 2006р. певна напруженість між двома державами виникла через значне підвищення російською стороною ціни на природний газ. Проте ці та інші проблеми, що іноді виникають у стосунках між Україною та Росією вдалося врегулювати і вони продовжують розвиватися у взаємовигідному для обох держав напрямку.

- по третє, проблеми формування Єдиного економічного простору (ЄЕП). Президенти України, Росії, Білорусі та Казахстану підписали 19 вересня 2003р. в Ялті Угоду про формування Єдиного економічного простору. 20 квітня 2004р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про формування Єдиного економічного простору. Її ратифікували також парламенти Росії, Білорусі та Казахстану.

Формування ЄЕП за участю суверенних держав – України, Росії, Білорусі та Казахстану – впливає з їхнього прагнення розвивати тісне економічне співробітництво в усіх

напрямах, що мало місце ще під час існування СРСР, коли економіки чотирьох радянських республік були високо інтегровані .

Позиція України стосовно формування Єдиного економічного простору полягає в тому, що ЄЄП – це не політична, тим більше, не наднаціональна організація. Одним із ключових моментів у діяльності ЄЄП Україна вважає створення повномасштабної зони вільної торгівлі, що включала бм території трьох держав без винятків і обмежень.

Україна бере участь в Угоді про формування ЄЄП і буде застосовувати Угоду і Концепцію формування ЄЄП у межах і формах, що не суперечать Конституції України та її стратегічному курсу на європейському та євроатлантичну інтеграцію, а також на самостійний вступ до СОТ найближчим часом;

- по четверте, відносини зі США. США є стратегічним партнером України. Сполучені Штати надали Україні за роки її незалежності істотну політичну, фінансову, економічну і технічну допомогу. В Україні з розумінням оцінюють провідну роль США у світі і прагнуть розвивати з американською державою довгострокові, взаємовигідні і рівноправні відносини.

Суверенній Україні у Вашингтоні відводять особливе місце ззовнішньополітичній стратегії США з огляду на високий економічний потенціал України, її роль у розвитку сучасної цивілізації. Плідні контакти між США й Україною останнім часом доводять, що США хочуть бачити в Україні сильну державу на сході Європи, а Україна в США – стійкого і надійного партнера в усіх сферах співробітництва. Зустріч президентів В. Ющенко і Дж. Буша в лютому 2005р. в Брюсселі підтвердила прагнення сторін і далі на всіх напрямках розвивати відносини між двома державами;

- по п'яте, питання пов'язані зі вступом України в Світової організації торгівлі (СОТ). В умовах глобалізації світової економіки Україна взяла курс на вступ до СОТ, що дозволить розширити обрії присутності українських експортерів на 150 національних ринках світу, захистити українських виробників на міжнародних ринках “дисциплінувати” внутрішню економічну політику, забезпечити передбачуваність законодавчого поля.

Процес вступу України до СОТ, що розпочався в листопаді 1993р. передбачає дві головні складові:

- проведення двосторонніх та багатосторонніх переговорів та підписання угод з доступу до ринків товарів та послуг з країнами-членами Робочої групи СОТ;
- гармонізація законодавства України відповідно до вимог угод СОТ.

У 2003-2005рр. було значно активізовано переговорний процес між Україною та СОТ. Було підписано 28 з 37 двосторонніх протоколів з доступу до ринків товарів та послуг.

На початку 2005р. Президент оголосив вступ України до Світової організації торгівлі одним із першочергових пріоритетів зовнішньоекономічної політики на 2005 рік. З початку цього року вирішено низку проблемних питань, які уповільнювали переговори між Україною та Робочою групою СОТ. Останнім часом представники Українського уряду роблять заяви про можливість вступу країни до СОТ ще у 2007 році.

Отже зовнішня політика України постійно спрямовується на вирішення найважливіших завдань, що мають на меті забезпечити національні інтереси України.

Список літератури

1. Історія України / Під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – с.184-359.
2. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України від найдавніших часів і до ХХІ століття: Навчальний посібник. Видання третє. – Х.: ООО “Одисей”, 2002. – с. 359-443.
3. Король В. Ю. Історія України. – К.: “Феміна”, 1995. – с. 123-211.
4. Мирончук В. Д., Ігошкін Г. С. Історія України: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2001. – с. 244-270.
5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – с. 373-592.
6. Світлична В. В. Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий Світ-2000”, “Магнолія плюс”, 2003. – с. 144-226.
7. Чайковський А. С., Шевченко В. Ф. Історія України: Посібник для старшокласників старшокласників та абітурієнтів. К.: А.С.К., 1999.- с. 146-227.

Історія України [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст денної форми навчання всіх спеціальностей/ уклад. С.С. Мацерук. – Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2019. – 56с.

Комп'ютерний набір і верстка : С.С.Мацерук

Редактор: С.С. Мацерук

Підписано до друку2019р.Формат А4.Гарн. Таймс.

Папір офіс. Гарн. Умовн. друк. арк. 3,5.

Обл..вид. арк. 3,4. Тираж 15 прим.

Інформаційно- видавничий відділ

Луцького національного технічного університету

43018 м. Луцьк. вул.. Львівська, 75

Друк – ІВВ Луцького НТУ